

ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՍԵՐՆԴԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՄԱՅՆԱԿԱՆԸ

Սերնդափոխությունը կյանքի բնական և անընդհատ երևույթ է: Հանրային կյանքում այն նկատելի է դառնում, երբ անձանց մեխանիկական փոփոխության արդյունքում փոխվում են նաև տվյալ սերնդի գործիչներին բնորոշ ընդհանուր որակները:

Անկախացման օրերի քաղաքական վերնախավի հաջորդական պառակտումների և դրանցում պարտվածների դուրս մղման հետևանքով նրանց տեղերն աստիճանաբար լրացվեցին ավելի գաղափարազուրկ և հաշվեհարկ գործիչներով: Համակարգի դեմ ըմբոստացողներին փոխարինեցին համակարգի ծրնունդ հանդիսացող՝ դրանում իրենց պաշտոնական առաջխաղացումը նպատակ դարձրած «արհեստավարժները»: Այսօր նրանց է միանում կամ փոխարինում վերնախավի հովանավորչության ներքո աճած քաղաքական ճամարտակների մի ինքնահավան և լկտի սերունդ: Ու թեև սրանց կողքին դեռ հիշվում են Շարժման գործիչներից ոմանց անունները, սակայն նրանք այնքան են հարմարվել գաղափարազուրկ քաղաքական դաշտի կանոններին, որ իրենց ներկայությամբ միայն ամբողջացնում են ճահճացման ընդհանուր պատկերը:

Բնական է, որ անձանց նման սերնդափոխությունը չէր կարող ազգային նոր գաղափարներ ծնել: Ավելին. այսօր դրանց չզոյության հետևանքով քաղաքական գործիչներն ավելի շատ զբաղված են հին գաղափարների հերքումով: Անկախության փոխարեն նրանք եվրոփիստեզրում են քարոզում, և փորձում են ռուսական կախվածությունը փոխել ամերիկյանով: Օրինչափ են դարձել ժողովրդավարության պարբերական ոտնահարումները: Արցախն ազատագրելու փոխարեն՝ տարածքներ հանձնելու ծրագրեր են մշակվում: Այս ընթացքը կշարունակվի այնքան ժամանակ, քանի դեռ հայ ժողովրդին չեն առաջնորդում նոր ազգային գաղափարներ և գաղափարակիրներ:

Գաղափարական սերնդափոխության անհրաժեշտությունը ծագում է ի հակադրություն ոչ միայն ներկա գաղափարազուրկ վերնախավի՝ այլև նախկինում մեզ ոգևորած ազգային գաղափարների: Առաջինն ակնհայտ է, բայց վերջինն է կարևորը: Այն ինչ ճիշտ էր 1988թ. այսօր անբավարար է, վերատեսության՝ ուղղման կամ զարգացման կարիք ունի:

Գաղափարական սերնդափոխությունը վերաբերում է ոչ միայն ազգային ընտրանուն: Գաղափարազուրկ ժողովրդական աջակցությունը ծնում է ժամանակավոր և ողորմելի առաջնորդներ: «Գեղամյան» կամ «դեմիրճյան» գոռացող ամբոխը չի կարող պատմություն կերտել: Այսօր, ազգային գործերի համար պահանջվում է շատ ավելի կազմակերպված և գաղափարապես միական ժողովուրդ, քան պետք էր 1988-ին՝ համեմատաբար ավելի հեշտ խնդիր լուծելու համար:

Օրվա առաջնահերթ մարտահրավերներին արձագանքելով, հաճախ այքաթող ենք անում կյանքի մյուս ոլորտները: Այնինչ սպառնալիքներն առկա են ամենուր, ու թեկուզ անմիջական հակազդեցություն չեն պահանջում, սակայն ժամանակի ընթացքում շատ ավելի ծանր հարվածներ են հասցնում մեր ինքնությանը:

Այսօր դժվար է գտնել պետական համակարգի մի բնագավառ, որն ազգային իմաստով քիչ թե շատ ընդունելի լինի: Արդարադատություն կամ բանակ, տնտեսություն կամ մշակույթ, պետական կամ համայնքային կառավարում. այս բոլորի մասին կարելի է խոսել խիստ քննադատաբար: Եվ, անշուշտ, իրավացի կլինենք, որովհետև մեր ունեցածը, որպես կանոն, մի կողմից խորհրդայինից ժառանգածի, մյուս կողմից Արևմուտքից ընդօրինակածի, իսկ երբեմն նաև պարտադրվածի մի անհեթեթ խառնուրդ է:

Իսկ ո՞րն է եղածի հայկական այլընտրանքը: Պատասխաններ կամ չկան, կամ դրանք շատ մասնավոր են, որովհետև ազգային հիմնախնդիրների շուրջ հանրային երկխոսությունն երկրում, ցավոք, բացակայում է: «Ազատագրումն» իր էջերում փորձելու է ձևավորել հայության ազգային օրակարգը և պարբերաբար ներկայացնելու է որևէ բնագավառ: Յուրաքանչյուրի համար փորձելու ենք ձևակերպել հիմնախնդիր և ակնկալելու ենք դրա շարունակական քննարկումն ինչպես թերթում, այնպես էլ մեր ընթերցող-համակիրների տարբեր շրջանակներում:

ԱԶԳԱՅԻՆ ԴՊՐՈՑ

Ասել, թե կրթության վերաբերյալ որևէ քննարկում Հայաստանում տեղի չի ունենում, սխալ կլիներ: Պարբերաբար ընդունվող օրենքները և փոփոխվող կրթական ծրագրերը խթանում են որոշակի մասնագիտական քննարկում, ինչպես, օրինակ, դա տեղի ունեցավ հանրակրթության «կրթակարգն» ընդունելիս: Սակայն հանրային ուշադրության արժանացած միակ կետն այս դեպքում եղավ անցումը 12-ամյա կրթության: Սա էլ՝ գերազանցապես այն պատճառով, որ ծնողներին մտահոգում է, թե իրենց տղան կհասցնի՞ արդյոք ԲՈՒՅ ընդունվել, թե՞ դպրոցից միանգամից բանակ կտանեն: Այդ մտավախությունից, օրինակ, 2005թ. կտրուկ աճեց առաջին դասարան ընդունվող հինգ տարեկան տղաների թիվը: Բացի այդ, ծնողները հաճախ դժգոհում են երեխաների՝ երկու տարի անտեղի կորցնելու հանգամանքից: Իսկ թե ինչպե՞ս է փոխվում կրթության բովանդակությունը, կարծես թե ոչ մեկին չի հետաքրքրում: Հազվագյուտ քննադատությունները վերաբերում են ծրագրերի ծանրաբեռնվածության նվազեցման պահանջներին և դասարանում աշակերտների թվի մեծացմանը, ինչպես նաև այս գործընթացում Համաշխարհային բանկի մասնակցությանը, ինչը միշտ կասկածելի է:

Եթե մեկ նախադասությամբ ձևակերպենք ընթացող փոփոխությունների բովանդակությունը, ապա պետք է ասենք, որ Հայաստանը, բոլոր իմաստներով, իր կրթական համակարգը համապատասխանեցնում է եվրոպականին:

Հանրության վերաբերմունքը դրան տարբեր է:

Առաջին խումբը նրանք են, ովքեր ժամանակի բնական թելադրանք են համարում Հայաստանի կրթական համակարգի ինտեգրումը միջազգայինին: Օտար բարձրակարգ մասնագետների հետ հաճախակի շփումները համոզել են այս խմբի ներկայացուցիչներին, որ եվրոպականը որոշակի առավելություններ ունի, առնվազն՝ խորհրդայինից մեր ժառանգածի համեմատ:

Երկրորդ խումբը խորհրդային կրթության ջատագով պահպանողականներն են: Բնական է, որ կրթական որոշակի մեթոդների սովոր մասնագետները և ծնողները դժվարությամբ պետք է ընդունեն նախկին դարձած այդ մեթոդների սխալ լինելը: Չէ՞ որ, երբ իրենք էին սովորեցնում և սովորում, դրանք ոչ միայն ճիշտ էին, այլև համարվում էր, որ առավելություն ունեն նույն արևմտյանի նկատմամբ:

Ի վերջո երրորդ խմբում նրանք են, ովքեր այս փոփոխությունները ձևական են համարում: Համոզված են, որ դրանք գործնականում չեն ազդի կրթության բովանդակության վրա, չէ՞ որ ուսուցիչները նույնն են: Այս խումբը, որոշ իմաստով, մյուսներից քիչ է կարևորում դպրոցի տված գիտելիքը կամ դրա բովանդակությունը:

Սակայն այս երեք խմբին էլ միավորում է մի քողարկված հանգամանք: Նրանք բոլորն էլ ոչ այնքան կարևորում են հանրակրթական դպրոցի կամ համալսարանի տված գիտելիքները, որքան այն վկայականները, որոնք ինչ-ինչ դռներ են բացում շրջանավարտների համար: Նույնիսկ

երբ գիտելիքն էլ են կարևորում, ապա ոչ թե այն, ինչը համարում են ճշմարիտ գիտելիք, այլ գործատուի կողմից պահանջվածը: Այսինքն, ըստ նրանց, դպրոցի հիմնական իմաստը գործող համակարգը սպասարկող անձեր պատրաստելն է, նույնիսկ եթե այն կործանարար է:

Սա է պատճառը, որ շատ ծնողների համար գնահատականը գիտելիքից կարևոր է: Նաև համալսարանական ընդունելության տեստերի սերտումն ավելի կարևոր է, քան նյութի յուրացումը նորմալ ուսումնական ընթացքով: Միայն այս հանգամանքն արդեն, անկախ Համաշխարհային բանկի կամ այլ օտար ուժի քայքայիչ միջամտություններից, զգալի հարված է հասցնում մեր երիտասարդ սերնդին:

Համարվում է կամ գոնե մենք ենք այդպես կարծում, որ հայերիս համար կրթությունը շատ առաջնային տեղ է զբաղեցնում: Դրա մասին են վկայում թե՛ խորհրդային ժամանակների, և թե՛ սփյուռքյան համեմատությունները: Սակայն ավելի խորամուխ լինելու դեպքում կարելի է նկատել, որ այդ առավելությունը մենք ձեռք ենք բերել ոչ այնքան գիտելիքի սիրույն, որքան երեխաների հանդեպ ավելի պատասխանատու լինելու պատճառով: Մենք ուզում ենք կառուցել մեր զավակների ապագան, ասենք, լավ աշխատանքի տեղավորել, և եթե դրա համար գիտելիք է անհրաժեշտ, ապա ուսման ենք տալիս, բայց եթե վկայականն էլ է բավական, ու այն կարելի է ունենալ առանց սովորելու, ուրեմն թող այդպես լինի:

Հիմա փորձենք վերանալ մեր նեղ անձնական շահերից և փորձենք հասկանալ, թե ո՞րն է կրթության իմաստը հայության ազգային մակարդակում: Եվ առաջին հարցը, որ այստեղ պետք է պարզենք, այն է, թե ուր ենք գնում, երկրորդը՝ ինչ խնդիրներ պետք է լուծի վաղվա սերունդը, և միայն դրանից հետո որոշենք այդ խնդիրների լուծման համար անհրաժեշտ գիտելիքների ծավալը և դրա մատուցման լավագույն միջոցները: Այս հարցադրումները բացակայում են կրթական համակարգի ընթացող փոփոխությունների կողմնակիցների, ընդդիմացողների և անտարբերների մեծ մասի մոտ: Նրանց համար գոյություն չունի ազգային կրթության որևէ հիմնախնդիր, այլ կան միայն արտաքին հանգամանքներ, որոնցով պայմանավորված են այդ փոփոխությունները: Մասնավորապես այդ պատճառով է, որ կրթության հարցն այսօր հանրային ուշադրության կենտրոնում չէ:

Հանուն արդարության նշենք, որ առանձին անհատների և մասնագիտական խմբերի կողմից ոչ միայն գիտակցվում է կրթության հատկապես ազգային հիմնախնդրի գոյությունը, այլև փորձ է արվում այն ձևակերպել և լուծել

փոփոխությունների ներկայիս գործընթացի համատեքստում: Այս իմաստով հետաքրքիր են հանրակրթության կրթակարգի որոշ դրույթներ, որոնք փաստորեն օրենքի ուժով պարտադրված են դպրոցներին: Սակայն այդ փորձերն, ամենայն հավանականությամբ, դատապարտված են ձախողման, քանի որ լուծված չէ կրթության ազգային պատվիրատուի հարցը: Չի երևում այն շահագրգիռ ուժը, որն ամեն օր կրթական գործընթացի բազմաազար մասնակիցներից պահանջելու է կրթության համապատասխան որակ:

Սա, թերևս, ամենակարևոր խոչընդոտն է: Ձևական իմաստով կրթության պատվիրատուները մի կողմից ընտանիքներն են (աշակերտները, ուսանողները և նրա ծնողները), մյուս կողմից՝ կրթության նախարարությունը: Վերջերս դրան մասնակից են դարձել նաև առանձին գործատուներ:

Արդեն նշեցինք, որ ծնողների մեծ մասին հետաքրքրողը զավակի ստանալիք մասնագիտական վկայականն է: Ընդ որում, նախապատվությունը տրվում է մոդայիկ և շահավետ մասնագիտություններին: Դրանց ցուցակն էլ որոշվում է գործող համակարգի բնույթով: Դժվար է պատկերացնել, թե մի ծնող կխրախուսի իր երեխային՝ ստանալ այնպիսի գիտելիքներ, թեկուզ դրանք ավելի ճշմարիտ լինեն, որոնք նրան կհակադրեն գործող համակարգին, կօգնեն բացահայտել դրա վնասակարությունը և կստիպեն պայքարել այն փոխելու ուղղությամբ: Չէ՞ որ այդ պայքարի մեջ կա միայն զոհողություն և ոչ մի օգուտ: Փոխարենը՝ շատ հեշտ է պատկերացնել, թե ինչպես են ծնողներն օժանդակում, որ զավակը նախ իրավաբան կամ տնտեսագետ դառնա, հետո դատախազ կամ հարկային տեսուչ, քաջ իմանալով, որ նա հարստանալու է կաշառքներով, իրենց նպատակն էլ հենց դա է: Այլ կերպ ասած, որպես պատվիրատու, ծնողները, կամ գոնե նրանց նյութապաշտ մեծամասնությունը, ազատ չեն իրենց ընտրության մեջ և, լավագույն դեպքում, զավակների համար փորձելու են ընտրել ծրագրավորողի կամ բժշկի մասնագիտությունները, որովհետև դրանք ավելի լավ են վարձատրվում:

Կրթության նախարարությունը, որը, ենթադրաբար, կոչված է ձևակերպել ազգային պատվերը, իրականում հենց նույն՝ ազգային նպատակներ չձևակերպող, քաղաքական համակարգի մի օղակն է, քաղաքական առևտրի արժեքավոր պատառներից մեկը, որը, բնականաբար, զգալի կախվածություն ունի հատվածական շահերից և արտաքին ազդեցություններից: Հետևաբար այն նույնպես ազատ չէ կրթության

բովանդակությունը պատվիրելու հարցում:

Բայց եթե նույնիսկ պատկերացնենք, թե մի օր, պատահաբար, կրթության նախարար է դարձել մի հայրենամավեր անձնավորություն, որը մի հրամանով կարող է «ազգայնացնել» ուսումնական բոլոր ծրագրերը, արդյոք դա նշանակում է, որ այդ ծրագրերն իսկապես ազգային բովանդակություն կունենան և հենց այդ ձևով էլ կգործադրվեն: Հավանաբար ոչ: Նախ որոշակի անորոշություն կա այն հարցում, թե հատկապես որ ծրագիրն է էությանը ազգային, իսկ որը միայն ձևով: Բացի այդ, կրթական համակարգն ապակենտրոն է և շատ բան է կախված դրա մյուս մասնակիցներից՝ ուսուցիչներից, ընտանիքներից, գործատուներից, նույնիսկ փողոցից, ինչպես նաև երկրում իշխող բարոյական մթնոլորտից: Օրինակ, անհատ մանկավարժի համար շատ դժվար է գիտելիքի նկատմամբ սեր սերմանել կամ վեհ գաղափարներ ուսուցանել, եթե նրա առջև նստած աշակերտը կյանքում տեսնում է դրանց ոչ պիտանի լինելը, իսկ կողքի դասասենյակում աշխատող գործընկերը նախընտրում է աշակերտներին ոչինչ չսովորեցնել, որպեսզի հետո դա անի մասնավոր կարգով: Դպրոցական ուսուցչի աշխատանքն ընդհանրապես արհամարիված է: Փոխարենը՝ գնահատվում, շնայլորեն վարձատրվում է, երբ դասատուն առաջարկում է բուհական ընդունելության քննություններին նախապատրաստելու ծառայություն: Այլ կերպ ասած՝ այսօր մեր կրթական ոլորտի գլխավոր պատվիրատուն երկրում իշխող համակարգն է, իր «բարոյական» արժեքներով, ապազգային դաստիարակությամբ կամ ընդհանրապես դաստիարակության բացակայությամբ:

Այս ամենը ճիշտ է: Սակայն, պաշտոնական կրթական համակարգի կողքին, պետք է նկատել մի բոլորովին այլ բնույթի, և որոշ իմաստով այլընտրանքային կրթադաստիարակչական համակարգ: Այստեղ կան կամավոր ուսուցիչներ և այդպիսի ուսուցիչներ փնտրող աշակերտներ, գավակների կրթությամբ, այդ թվում ազգային կրթությամբ և դաստիարակությամբ իսկապես մտահոգ ծնողներ: Կան նաև հայրենամավեր կազմակերպություններ, ազգային հաստատություններ, որոնք նույնպես սերունդ կրթելու և դաստիարակելու պատասխանատվություն են զգում: Ամենատարբեր վայրերում տեղի են ունենում ուսումնական ինքնաբուխ գործընթացներ: Կան գործող ուսուցիչներ, որոնք կողքի են դնում պաշտոնական ծրագրերը և մատուցում այն, ինչն անհրաժեշտ են համարում՝ նաև ազգային իմաստով: Այս կրթական համակարգում չկան վկայականներ և գրեթե չկա աշխատավարձ,

միակ օգուտը մտավոր աշխատանքից և ճշմարտության փնտրտուքից ստացվող հոգեկան բավարարությունն է:

Այս գործընթացի մասնակիցներն ինքնուրույն են սահմանում ազգային նպատակը և նոր սերնդին անհրաժեշտ գիտելիքների տեսականին: Ճիշտ է, առանձին դեպքերում կարելի է բանավիճել, թե ինքնական ձևով մատուցվող տարատեսակ գիտելիքներ, հենց ա՞յն են, ինչ-որ անհրաժեշտ է ազգային իմաստով: Սակայն կասկածից վեր է, որ, պաշտոնականի համեմատ այլընտրանքային այս ուսումնական գործընթացի բոլոր հիշված մասնակիցները կանգնած են ազգային դիրքերում և հավաքաբար ձևավորում են կրթության ազգային բովանդակությունը: Կարևորը հենց դա է:

Պետք է ընդունել, որ մանկավարժի մասնագիտությունն ազատ և ստեղծագործական աշխատանք է ենթադրում: Պետական և վարչական մոտեցումները պակաս կամայական չեն: Նույնիսկ ամենամվիրյալ ղեկավարության դեպքում, դրանք սխալվելու մեծ ռիսկ են պարունակում, ինչպես որոշումներ կայացնելիս, այնպես էլ՝ դրանք փոխանցելիս և տեղերում գործադրելիս: Ընդ որում, այդպիսի սխալների հետևանքները բազմապատիկ մեծ են լինում:

Եթե ուզում ենք, որ ուսուցիչներն իրենց մատուցած գիտելիքի և դաստիարակության համոզված կրողները լինեն, ապա առաջարկվող կրթական ծրագրերի բազմազանությունն անխուսափելի է: Դպրոցների, մեթոդների տարբերակվածությունը նույնիսկ անհրաժեշտություն է, որպեսզի կրթության պահանջ ունեցողը կարողանա կատարել իր, միաժամանակ նաև ազգային, ընտրությունը: Եվ վերջապես կրթության բազմատեսակությունը նաև ազգային դպրոցի բովանդակության շուրջ համաժողովրդական բանավեճի առկայություն է նշանակում և հույս տալիս, որ դրա շնորհիվ ազգային դպրոցն առաջընթաց զարգացում կապրի:

Իրական ազգային կրթական համակարգը հենց այս այլընտրանքային, որոշ չափով լուսանցքային համակարգն է: Պաշտոնական կրթական համակարգում նրա դիրքերը շատ համեստ են: Նաև բնական է, որ, պաշտոնականից դուրս, ազգային դպրոցը շատ սահմանափակ հնարավորություններ ունի, հետևաբար նաև սահմանափակ ծավալներ: Փաստորեն մի կողմից մենք ունենք պաշտոնական կրթություն, որի բովանդակությունը մեզ չի բավարարում, մյուս կողմից ազգային խնդիրները սպասարկող կրթական գործընթացներ, որոնք շատ սահմանափակ ծավալ ունեն: Ուստի կրթության ազգային հիմնախնդիրը կարող ենք ձևակերպել որպես այս երկուսի համատեղման խնդիր:

Զ Ա Վ Ա Խ Ք

Ջավախքը Հայաստանի հյուսիսային հնագույն երկրամասերից է: Առաջին գրավոր (սեպագիր) տեղեկություններն այդ երկրամասի վերաբերյալ թողել են ուրարտացիները: Նրանք այդ երկրամասն անվանում էին Ջաբախա: Հենց նրանք էլ, գիտակցելով Հայկական բարձրավանդակն եզրափակող լեռնաշղթաների ռազմապաշտպանական կարևոր արժեքը, իրենց բանակներով շարժվել են դեպի հյուսիս, անցնելով մի կողմից Մոսխական և Թռեղքի, իսկ մյուս կողմից՝ Գուգարաց և Արցախյան լեռնաշղթաները, հյուսիսում և հյուսիս-արևելքում հասել են Քուռ մեծ գետին:

Անտարակույս, Վանի թագավորության արքաներն այլևս առաջ չեն շարժվել, որովհետև հիանալի հասկացել են, որ հետագա առաջընթացը կարող է ավարտվել Մեծ Կովկասի ջրբաժան գծին հասնելով: Այլ կերպ ասած, նրանք գիտակցել են, որ Մոսխական, Թռեղքի, Գուգարքի ու Արցախի լեռնաշղթաների տակ փռված Քուռն այն բնական սահմանն է, որից այն կողմ մեկ այլ տարածաշրջան է սկսվում: Հետագա բոլոր կենտրոնացված պետությունները, որոնք անընդհատ ստեղծել ու վերստեղծել են հայկական արքայատոհմերը, կամ վերահսկել են Հայաստանի հյուսիսային այդ բնագծերը, կամ եթե դրանք զավթվել են օտարի կողմից, ամեն ինչ արել են դրանք կրկին վերահսկելու համար: Ջաբախա-Ջավախք երկրամասը Վանի թագավորության շրջանում, ըստ սեպագիր արձանագրությունների, ընդգրկել է հետագա հազարամյակների Գուգարք նահանգի առեղի մի հատվածը և տարածված է եղել Շորոխի ավազանից մինչև Խրամ գետի ավազանը, այսինքն՝ Մոսխական ու Թռեղքի լեռների ողջ հյուսիսային ու հարավային հատվածներն ընդգրկել է իր մեջ:

Ավելի ուշ ռազմապաշտպանական կարեվորագույն այդ շրջանը ընդգրկել է այլ տարածքներ ևս ու այդ հիմքի վրա ստեղծվել է Գուգարքի բղեշխությունը՝ Հայաստանի հյուսիսային ռազմական ամուր պատվարը: Փաստորեն Վանի թագավորության շրջանից սկսած, հայկական բարձրավանդակում ստեղծված իրարահաջորդ հայկական պետությունները խորապես գիտակցել են այն պարզ ճշմարտությունը, որ առանց նշված հյուսիսային բնական սահմաններին տիրապետելու, հայկական կենսունակ պետություն չի կարող գոյություն ունենալ:

Չհիշատակելով պատմության տված բազում օրինակներ, միանգամից ասենք, որ մեր նորա-

գույն պետականության արարողները 20-րդ դարի սկզբին պակաս լավատեղյակ չէին իրենց երկրի առանձնահատկություններին, ուստի 1917 թ. Ռուսաստանի հեղաշրջումից հետո, արդեն ղեկտեմբեր ամսին իրենց վերահսկողության տակ վերցրեցին երբեմնի Ջաբախայի տարածքում ռուսական կայսրության ժամանակ կազմված Թիֆլիս նահանգի Ախալքալաքի ու Բորչալուի գավառները: Այդ գավառների վրա հայերի իշխանությունը, ցավոք, կարճ տևեց: 1918 թ. փետրվարի սկզբին սկսված թուրքական հարձակումն իր լինելիության խանձարուրից դեռ նոր դուրս եկող Հայաստանի պետությանը զրկեց հսկայական տարածքներից, կորսվեցին նաև ողջ Ախալքալաքի գավառն ու գրեթե ամբողջ Բորչալուն (Լոռին): Վրաստանի քաղաքական ղեկավարները փաստորեն լծվեցին համաթուրքականության քաղաքականության սայլին, և 1918 թ. վերջերին, Օսմանյան կայսրության պարտությունից անմիջապես հետո, բռնազավթվեցին մինչև նույն տարվա մայիսի վերջերը հայկական վերահսկողության տակ եղած Ախալքալաքի և Բորչալուի գավառները: Անգամ մահվան բերան հասած Հայաստանը չհամակերպվեց դրա հետ, սկսվեց պատերազմ: Նորակազմ թուրքական բանակների դեմ կենաց ու մահու ճակատամարտերում տկարացած հայկական բանակը չկարողացավ վերադարձնել ողջ բռնազավթվածը: Հետագայում Հայաստանին անցավ վրաց Բորչալուի մի հատվածը, իսկ Ախալքալաքի գավառը, Բորչալուի մեծ մասը, հայկական այլ տարածքներ (Ասպնջակ, Բոլնիս-Խաչեն) մնացին Վրաստանին:

Վրաստանում իրար փոխարինած վարչախմբերը 1918 թ. առ այսօր շարունակաբար զբաղված են եղել բռնազավթված հայկական տարածքների հայաթափմամբ, այնտեղից բոլոր եղանակներով, ներառյալ՝ բռնաձուլմամբ, հայերին դուրս մղելով: Միջնաբերդը՝ Ջավախքը, սակայն գոյատևեց և մնաց հայաբնակ, հայաշունչ: Վրաստանն այժմ հասել է այդ միջնաբերդի դարպասներին: Վրացիները թույլատրելի և անթույլատրելի բոլոր միջոցներով ցանկանում են վերջնականորեն հայաթափել Ախալքալաքի, Ասպնջակի, Բոգդանովկայի, Ծալկայի և հարակից հայկական բնակավայրերը, հայկական պատմական բոլոր հուշարձանները ոչնչացնել, որին կհաջորդի Հայաստանի հետ բոլորովին այլ լեզվով խոսելու մի

նոր փուլ: «Կարս-Ախալքալաք» երկաթուղու կառուցման թուրք-վրացական ծրագիրն եթե իրականացվի Ջավախքի ավելի քան տասը հազար քառակուսի կիլոմետր տարածքի հայաթափմանը զուգընթաց, ապա Հայաստանը լիովին կհայտնվի թուրք-վրացական այլևս անխոցելի երկաթյա վանդակում: Հայաստանի հյուսիսային տարածքների վրացական բռնազավթումը Հայաստանի բնականոն գոյության ու զարգացման խոշոր սպառնալիք է մնում մինչև այժմ, և եթե հայությունը շարունակի նմուշ ու

մահաքնի մեջ մնալ այդ տարածքների վերջնական կորստի գործընթացի հանդեպ, հայրենիքի հետագա լինելիությունից հարկ է, որ հրաժարվի:

Ջավախքն ամեն կերպ, բոլոր միջոցներով ու եղանակներով պետք է պահպանել հայեցի նկարագրով, զարգացնել ու պաշտպանել այն: Ջավախքը մեր օրերի Ավարայրն է Հայաստանի հյուսիսում:

Ժ.Ս.

**Վրացական
«հանդուրժողականություն»**

Վրաստանում ազգային փոքրամասնությունների խնդրի մասին 1000 հարցվածների 72.2 տոկոսը խնդրի լուծումը տեսնում է հետևյալ կերպ. «Ստեղծել այնպիսի պայմաններ, որ նրանք վերադառնան իրենց պատմական հողերը»: Հարցվածների 18.8 տոկոսը կարծում է, որ պետք է պայմաններ ստեղծել ազգային փոքրամասնությունների ներկայացուցիչների վրացացման և երկրի վրաց բնակչության հետ ձուլման համար: Խնդրի լուծման այլ կերպ է տեսնում հարցվածների 18.5 տոկոսը՝ ազգային փոքրամասնությունների սեփական մշակութային և կրոնական ինքնության պահպանման համար պայմանների ստեղծում, միաժամանակ վրացերենի իմացության և վրացական պետության կառուցման մասնակցություն: Փաստորեն գամսախուրդիական ժամանակների լոզունգը՝ «Վրաստանը վրացիների համար», մնում է առավել քան արդիական:

Կարծում ենք, որ Վրաստանը քիչ թե շատ ճանաչող որևէ մեկը կարող է հաստատել, որ սոցիոլոգիական հարցման տվյալները հիմնականում համապատասխանում են իրական պատկերին: Նկատի ունենանք նաև, որ վերջին երկու պատասխաններն ըստ էության նույնն են: Պարզապես բոլորին վրացացնելու պահանջն ավելի անկեղծ դրսևորում է, իսկ մյուսն ինտեգրման ծրագիրն է, որը նույն ձուլումն է, բայց ավելի քաղաքակիրթ, եվրոպավարի: Իսկ եթե հարցման կազմակերպիչներն եղածների փոխարեն առաջարկեին մեկ այլ հարցադրում. «համաձայն եք արդյոք, որ ազգային փոքրամասնությունները կամ ձուլվեն կամ հեռանան»: Պատասխանը կարող էր և 100 տոկոսանոց ստացվել: Ո՞րն է դրա պատճառը:

Վրացական պետությունը փաստորեն մի փոքրիկ կայսրություն է, որ ձգտում է միատարր դարձնել իր բնակչությունը, որպեսզի խուսափի փլուզումից: Բայց անհասկանալի է ժողովուրդն ինչո՞ւ է նույնն ուզում: Օրինակ, մենք՝ հայերս կուզե՞նք, որ մեր շուրջն ապրող թուրքերը, վրացիները, եզդիները հայանային և մենք լինեինք ամենամեծ պետությունը: Կամ հասկանում են արդյո՞ք վրացիները, որ ջավախահայերի «պատմական հողը» հենց Ջավախքն է: Եթե այո, ապա, ինչ է, կռի՞վ են ուզում:

**«ՋԱՎԱԽՔ» ԽՈՐՀՐԴԸ ԴԻՄԵԼ ԷՐ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅԱՆԸ**

Սի շարք հասարակական կազմակերպություններ և փորձագետներ միավորող «Ջավախք» խորհուրդը 2005թ. դեկտեմբերի 2-ին դիմում է հղել ՀՀ նախագահին և նրան առընթեր անվտանգության խորհրդի քարտուղարին, ակնկալելով նրանց ուշադրությունն ու ղեկավար մասնակցությունը Հայաստանի և համայն հայության համար կենսականորեն կարևոր Ջավախքի հիմնահարցի լուծմանը:

Նրանցից որևէ արձագանք չստանալով՝ խորհուրդն այդ դիմումը հրապարակեց մամուլում 2006թ. հունվարի 24-ին: Դրանում մասնավորապես ասվում է.

-Ջավախքի հայաթափման հետևանքով հնարավոր կդառնա Թուրքիայի վաղուց ի վեր փայփայած և եվրոպական կառույցների՝ Վրաստանին պարտադրած ծրագրի իրականացումը, այն է՝ թուրք մեսխեթցիների և դրանց անվան տակ թյուրքական տարրի վերաբնակեցումը Ջավախքում, որն ինքնըստինքյան կհանգեցնի հյուսիսից Հայաստանի Հանրապետության շրջափակմանը:

-Ջավախքի հայության բնական նվիրվածությունը հայոց համազգային շահերին մեծապես զսպում է Վրաստանին էլ ավելի խորացնել Թուրքիայի և Ադրբեջանի հետ իր արդեն իսկ ձևավորված ռազմավարական գործընկերությունը: Ջավախքի գործոնի վերացմամբ Թբիլիսիի քաղաքականությունը Հայաստանի նկատմամբ կընդունի բացահայտորեն թուրքամետ-ադրբեջանամետ թշնամական ուղղվածություն: Չմոռանանք, որ վրացական պետության թողտվությամբ 1918 թ. թուրքական զորքերն իրականացրին 40000 հայերի բնաջնջումը:

-վերջապես, հայությունը կզրկվի հայրենի հողի վրա ապրող՝ հայկական գեոնոֆոնդ կրող գյուղական ստվար բնակչությունից, որը սնուցում է ազդը քանակապես ու մշակութապես: Ժողովրդագրական առումով յուրաքանչյուր հայկական գյուղ մի կենարար աղբյուր է, որի կորուստն անթույլատրելի է: Հիշեցնենք, որ խոսքն ավելի քան 140,000 ազգաբնակչություն ունեցող 140 հայկական բնակավայրի մասին է:

Խորհուրդը նաև կոչ է անում ՀՀ իշխանություններին

-աներկբայորեն ճանաչել Ջավախքի հիմնահարցի քաղաքական բաղադրիչի, հատկապես ազգային փոքրամասնությունների և ժողովրդի իրավունքների պաշտպանության առաջնահերթությունը սոցիալ-տնտեսական, մշակութային, կրոնական և այլ հարցերի շարքում:

-բոլոր հնարավոր միջոցներով Վրաստանի կառավարությանն ետ պահել հայության դուրսնղման քաղաքականությունը շարունակելուց ու միջազգային իրավունքի նորմերին համապատասխան՝ առաջարկել Վրաստանի իշխանություններին համատեղ ջանքերով լուծել կուտակված հիմնախնդիրները:

-վերջ տալ ջավախքահայերի արդարացի պահանջները լռեցնելու ՀՀ որոշ պաշտոնյաների արատավոր գործելակերպին:

Ա Ր Յ Ա Խ

Ճգնաժամային խումբը

խորհուրդ է տալիս համակերպվել

«Բոլոր կողմերը պետք է նախապես պայմանավորվեն, որ ընդունելու են հանրաքվեի արդյունքները, եթե անգամ դա հանգեցնի ԼՂ անկախության հռչակմանը», հայտարարել է Միջազգային ճգնաժամային խմբի փոխնախագահ Ալեն Դելեթրոզը:

Միաժամանակ նա ասել է, որ հայ-ադրբեջանական նոր պատերազմը կարող է ցանկացած պահի սկսվել: «Եթե կողմերից մեկը (նկատի ունի Ադրբեջանին) թեկուզ սխալմամբ վստահ լինի, որ ինքը բավականաչափ ուժեղ է գրավյալ տարածքներն ետ վերադարձնելու համար, ապա կրկին պատերազմ կլինի», - ասել է նա:

Ըստ Ալեն Դելեթրոզի, այս ընթացքում Հայաստանի և Ադրբեջանի ԱԳ նախարարների միջև շատ օգտակար բանակցություններ են ընթացել:

«խաղաղությունը գին ունի». շարունակում է պնդել Սերժ Սարգսյանը

Հունվարի 24-ին պատասխանելով «Գոլոս Արմենիի» թերթի այն հարցին, թե ադրբեջանական ռազմաշունչ քաղաքականության համատեքստում հայկական կողմի փոխզիջումների պատրաստականությունն ընկալվում է որպես թուլության արտահայտություն, և դրանում շատերը մեղադրում են անձամբ իրեն, Սերժ Սարգսյանն ասել է, որ ինքը հանգիստ է վերաբերվում այդ մեղադրանքներին, ու իբրև դրանց հեղինակները բազմաթիվ առիթներ են ունեցել համոզվելու, որ ինքը Հայաստանի և ԼՂՀ շահերին հակասող քայլեր չի իրականացրել, որ հողեր հանձնելու գաղափարն իրեն խորթ է: Սակայն դա ասելուց հետո նա անմիջապես ավելացրել է, թե մարդիկ պետք է հասկանան, որ **խաղաղությունը թանկ արժե**, և հերթական անգամ վախեցնում է

պատերազմով՝ ասելով, որ այն զարգանալու միջոց չէ: Այսպես հիմնավորելով բանակցությունների անհրաժեշտությունը, նախարարը փաստացի համաձայնվում է բոլոր տարածքների զիջմանը՝ ասելով, որ հայերի համար փոխզիջումն ավարտվում է միայն այն պահին, երբ խախտվում է «ԼՂՀ-ն չի կարող գտնվել Ադրբեջանի ենթակայության տակ» արքիմը:

Պաշտպանության նախարարի այս դիրքորոշումն Արցախի գլխին կախված սպառնալիքի իրական լինելու վերաբերյալ առաջին հիմնավորումն է: Նրա ասածներից ստացվում է, որ եթե Ադրբեջանը համաձայնվի մի օր ԼՂԻՄ տարածքում հանրաքվե անցկացնելուն, ապա հայկական կողմը պետք է վճարի իր խաղաղության գինը: Այս հասկացության մեջ փաստորեն մտնում է ԼՂԻՄ-ից դուրս բոլոր տարածքների հանձնումը, ինչը և իր առաջարկած փաթեթում պահանջում է Միջազգային ճգնաժամային խումբը:

Իսկ Լևոն Մկրտչյանը զարգացնում է խաղաղարարների գաղափարը

Նա փաստորեն դրական է պատասխանում այն հարցին, թե Հայաստանն ու Ղարաբաղը պետք է համաձայնե՞ն խաղաղարար ուժերի տեղակայմանը: Ասում է, թե իբր խաղաղարար ուժերի տեղակայման գաղափարը միշտ կարևոր հարց է եղել բանակցային գործընթացում: Ավելացնում է, որ առնվազն հայկական կողմերի համար դա անվտանգության ապահովման առումով ռազմավարական նշանակության խնդիր է:

Ըստ Լևոն Մկրտչյանի՝ խնդիրը պետք է դիտարկել այն տեսանկյունից, որ եթե կարգավորման արդյունքում անվտանգության գոտին վերանա, ապա պետք են անվտանգության նոր և շատ լուրջ երաշխիքներ: Վկայակոչելով միջ-

ազգային փորձը, նա այդպիսի **ամենաառարկայական երաշխիքներից մեկը համարում է խաղաղարար կոնտինգենտի տեղաբաշխումը:**

Ջարմանալ կարելի է, թե ինչու է ՀՀԴ այս անդամն այդքան հեշտությամբ հրաժարվում հայրենի հողի մի լայն շերտից, որի համար միայն վերջերս այդքան արյուն է թափվել, որը, բացի ամեն բանից, նաև անվտանգության հզոր երաշխիք է, և փոխարենն երազում է այն մասին, որ գոնե օտար վարձկաններն ապահովեն մեր անվտանգությունը:

Խաղաղարարների խնդիրը վերածվում է կարգավորման առանցքային հարցի: Ղարաբաղյան հակամարտությունն ընդամենն առիթ է, որպեսզի այս տարածաշրջանում օտար ուժեր տեղակայվեն: Եթե մինչև հիմա օտար ուժերն ընդամենը միջնորդներ են, որոնց առանձնապես չի հետաքրքրում բուն Ղարաբաղի խնդիրը, ապա խաղաղապահներ տեղակայելու հնարավորությունը նրանց դարձնում է խիստ շահագրգիռ կողմ: Սա սպառնալիքի իրական լինելու երկրորդ վկայությունն է:

Ղարաբաղում հանրաքվեն դառնում է հնարավոր

Տարածքների հանձնման լուրջ սպառնալիքի առկայության մասին համոզումնքը հիմնվում է նաև այն փաստի վրա, որ **Ադրբեջանն արդեն համաձայնվել է կարգավորման ներկա փաթեթին:**

«Ձեյնս ինֆորմեյշն գրուպ» բրիտանական ընկերության վերլուծաբանները նույնպես պնդում են, որ Ադրբեջանը վերջնականապես հավանություն է տվել Լեռնային Ղարաբաղում հանրաքվե անցկացնելու գաղափարին՝ շրջանի վերջնական կարգավիճակը որոշելու համար: Նրանք նաև պնդում են, որ Հայաստանը հակվում է կարգավորման փուլային

ծրագրին համաձայնվելուն, որը նախատեսում է զինուժի դուրսբերում Լեռնային Ղարաբաղի շրջակա տարածքներից:

Ըստ բրիտանական ընկերության տվյալների, մինչև վերջին պահը Բաքուն դեռ դեմ էր միջազգային միջնորդների առաջարկած՝ Լեռնային Ղարաբաղում հանրաքվե անցկացնելու գաղափարին: Ըստ նույն ընկերության տեղեկությունների, հակամարտության գոտում ծրագրվում է միջազգային խաղաղապահների տեղաբաշխում՝ քաղաքացիական բնակչության անվտանգությունն ապահովելու համար:

«Ձեյնս ինֆորմեյշն գրուպ» բրիտանական ընկերության վերլուծաբաններն ընդգծում են, որ խաղաղության համաձայնությունը կպահանջի մեծ զիջումներ, և երկու երկրների կառավարությունները պետք է ոչ միայն հաղթահարեն սեփական կասկածները, այլև ուղղորդեն հասարակական կարծիքն այնպես, որ այն կենտրոնանա ոչ թե կորուստների, այլ ձեռքբերումների վրա:

Այդպիսի հանձնարարություն Չայաստանի և Ադրբեջանի իշխանությունները ստացել էին դեռ, 2001թ., երբ Քի Ուեսթոնը հիմնական համաձայնության գալուց հետո նրանք չկարողացան այն գործադրել:

**Ամերիկացիներ և ռուսներ
չեն լինելու**

ՄՃՆ ներկայացուցիչ Սաբինա Ֆրեզերը նշել է, որ խաղաղարար ուժերը պետք է ձևավորվեն ոչ ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի անդամ պետությունների կամ էլ տարածաշրջանի երկրների զինված ուժերից:

Սա նշանակում է, որ դրանց թվում չեն լինի ռուսներ, ամերիկացիներ, ֆրանսիացիներ, թուրքեր և վրացիներ: Սակայն եթե հարցը դիտարկենք տարածաշրջանում Ռուսաստան-ՆԱՏՕ մրցակցության տեսանկյունից, ապա սկզբի համար միանգամայն բավարար է լեհական կամ իսպանական զորք բերելը, որպեսզի հետո, ինչ-ինչ հանգամանքներում և ի հեճուկս

ռուսների, այստեղ տեղակայվեն ամերիկացիները:

Չայաստանը չի դիմանում

Ըստ Ադրբեջանի նախագահի գործադիր աշխատակազմի արտաքին կապերի բաժնի վարիչ Նովրուզ Մամեդովի՝ շնորհիվ իլիամ Ալիևի վարած քաղաքականության, Ադրբեջանի հանրապետության դիրքերն ամրապնդվել են, ուժեղացել է բանակը: Եվ Չայաստանն այլևս չի դիմանում մրցակցությանը: Նա շեշտել է, թե բանակցող բոլոր կողմերը, ինչպես նաև ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի համանախագահները, լիափոխ են, որ այս տարի դարաբաղյան հիմնախնդիրը կկարգավորվի:

«Մի՞թե կատարյալ ապուշներ են»

Բաքվի «Ձերկալո» թերթը զարմանում է մեր ապուշության վրա: Վերլուծելով առաջարկված փաթեթը, նա համոզմունք է հայտնում առ այն, որ «Ադրբեջանը պարզապես ժամանակ է շահում՝ առերես համաձայնելով հանրաքվե անցկացնել Լեռնային Ղարաբաղի տարածքում, հանուն ԼՂ-ն շրջապատող բռնազավթված տարածքների ազատագրման»: Չետո թերթը պնդում է, որ, բոլոր դեպքերում, ԼՂ տարածքում հանրաքվեի անցկացումն անհնար է լինելու, քանզի Ադրբեջանի ժողովուրդը ոչ էլ ասելու երկրի սահմանադրությունում դրա համար արվելիք փոփոխություններին: Սրանից հետո «Ձերկալոն» զարմանում է. «Մի՞թե ինչ-որ մեկը հայերին համարում է կատարյալ ապուշներ, որոնք կարող են հայտնվել այդպիսի տարրական ծուղակում: Եթե հայերն այդքան ապուշ են, իսկ ադրբեջանցիք՝ այդքան խելացի և խորամանկ, ապա ինչո՞ւ մենք այսօր կորցրել ենք մեր տարածքի 16 տոկոսը»:

Մեր կողմից ավելացնենք, որ իրականում միջնորդների ծրագրով չի էլ նախատեսվում, թե ԼՂ նոր հանրաքվեի արդյունքներն Ադրբեջանը պետք է ճանաչի: Բավարար է այն, որ Ադրբեջանը նախապես կպարտավորվի դրանք

ճանաչել: Իսկ հետո նա պետք է առերես բողոքարկի այդ արդյունքները, ասելով, թե «Ղարաբաղի ադրբեջանական համայնքը» հանրաքվեին մասնակցելու բավարար հնարավորություն չի ունեցել: Դրանով Ալիևը պետք է պարզերես լինի իր ժողովրդի առաջ և ուրախացնի նրան առանց կրակոցի հայերից վերստին խված Դիզակի, Չաբանդի, Կովսականի, Քարվաճառի և Քաշաթաղի հողերով, հնարավոր է, նաև Շուշիով ու Խոջալուով: Սա՝ ըստ ծրագրի, իսկ ավելի հավանականն այն է, որ տարածքները ստանալուց հետո, մինչև հանրաքվեի ժամկետը, Բաքուն պայմանավորվածությունից հրաժարվելու և նոր պատերազմ սկսելու հարմար առիթ կունենա:

**«Ձերկալոյի» կարծիքը ո՞նձնք
փորձում են հաստատել**

Վարչապետ Անդրանիկ Սարգսյանը կարծում է, որ պետք չէ առանձին-առանձին դիտարկել խաղաղապահներ մտցնելը կամ տարածքներ հանձնելը, այլ անհրաժեշտ է գործընթացը նայել ամբողջությամբ: Դրանում նա կարևորում է ԼՂ-ին տրվող ժամանակավոր կարգավիճակը, որը պետք է ներկա կարգավիճակից ավելի բարձր լինի, այլապես ինչու ենք տարածքները տալիս:

Նրա կուսակից Տիգրան Թորոսյանն իր հերթին զարմանում է, թե ԵՆԽՎ-ում Ադրբեջանի պատվիրակության ղեկավար Սամադ Սեիդովը հայտարարել է, որ Ղարաբաղի հարցի շուրջ Ռասել Ջոնսթոնի զեկույցը լիովին բավարարում է ադրբեջանական կողմին: Նա հեզմունք է. «Եթե իրենք համարում են, որ ազգերի ինքնորոշման սկզբունքի կիրառումն իսկապես իրենց համար դրական տեղաշարժ է՝ շատ ուրախ են»:

Չետաքրքիր է, եթե Նժդեհը ողջ լիներ, նույնպե՞ս կհամաձայնվեր Արաքսի ափից 100 կմ և ավելի զիջել թշնամուն և այնտեղ օտար զորքեր հրավիրել՝ հայության անվտանգությունն երաշխավորելու համար:

ԸՆԴՀԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՊԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐԸ

Չգիտես ինչու է այդպես ստացվել, բայց, հակառակ բազմաթիվ կուսակցությունների առկայությանը, Հայաստանի քաղաքական ներկայացուցչի վրա ժողովուրդը տեսնում է միայն երկու գույն՝ իշխանական և ընդդիմադիր: Եվ կարևոր չէ, թե հանրապետականն ինչ-որ բանով տարբերվում է օրինացերկրականից, եթե, իհարկե, տարբերվում է: Բավական է, որ նրանք իշխանության հետ են: Նույնպես էլ կարևոր չէ, թե ինչ ազգային նպատակներ է հետապնդում ընդդիմության այս կամ այն առաջնորդը, եթե, իհարկե, հետապնդում է: Եականն այն է, որ նա իշխանափոխության ինչ-որ հույս է ներշնչում մնացած ամեն ինչից հույսը կտրած մարդկանց:

Անցած տարիների ընթացքում այս երկու ճամբարների կազմում շատ փոփոխություններ են եղել: Ընդդիմադիրները դարձել են իշխանամետ, իսկ իշխանությունից հեռացվածներն արմատական ընդդիմություն: Սակայն երբեք չի պատահել, որ ընդդիմությունից որևէ մեկը, ընտրությունների արդյունքում, գա իշխանության: Երկրի առաջին դեմքերն են միշտ որոշել իշխանության կերակրամանից օգտվողների ցուցակը՝ մյուսներին թողնելով լուսանցքում: Ու չնայած դրան, ընդդիմադիրներն ամեն անգամ նախընտրական փուլում վճռական գրոհից առաջ միավորվելու անհույս ճիգեր են գործադրում, իսկ հետընտրական փուլում սուտ-հեղափոխական կոչեր հնչեցնում, որպեսզի չմոռացվեն մինչև հաջորդ ընտրություններ: Այդպես պատահեց նաև 2003թ. նախագահական և խորհրդարանական ընտրություններից առաջ և հետո, երբ հերթական անգամ ընդդիմությունը քաղաքական արշավներ ձեռնարկեց նախագահի պաշտոնակալության միակ պահանջով և դարձյալ տանուլ տվեց:

Հոկտեմբերի 27-ից մոտ մեկ տարի անց ձևավորված ընդդիմության պարտությունը վերջնական դարձավ սահմանադրական հանրաքվեից հետո: Այսօր այդ ընդդիմությունը փաստորեն գոյություն չունի: Իշխանությունը փորձեց դա բացատրել սեփական ժողովրդականությանը և հատկապես ընդդիմության գործած սխալներով: Այդպիսիք իսկապես շատ էին: Սակայն կան նաև հավաքական սխալներ, որոնց պատասխանատուն ոչ առանձին առաջնորդներն են և ոչ էլ նրանց թիմերը: Վերջիններս իրենց հերթին փորձում են արդարանալ, մեղադրելով իշխանություններին խախտումների և ուժի գործադրման համար: Սակայն ժողովրդի աչքում դա անիմաստ ու անօգուտ զբաղմունք է, որովհետև նախապես գիտեին, որ իշխանությունն այդպես է վարվելու: Ընդդիմությունն էլ գիտեր, խոստացավ տեր կանգնել ժողովրդի քվեին, բայց չկարողացավ: «Չկարողացան». հիմնականում նման դատավճռով է ժողովուրդը թռչակի ուղարկում քաղաքական ուժերին ու առաջնորդներին:

Ընդդիմության պարտությունը մեծ դժբախտություն չէր լինի, եթե մեր հայրենակիցներից շատերն այն չընկալեին նաև որպես ժողովրդի պարտություն: Այս հանգամանքն է, որ մեզ պարտավորեցնում է վերլուծել Հայաստանում ընդդիմության պարբերական պարտությունների պատճառները: Եվ դա պետք է անենք ոչ թե դատապարտելու համար, այլ սխալները հասկանալու և ապագայի անելիքներն ավելի ճիշտ ծրագրելու պատասխանատվության զգացումով:

Պատճառ առաջին ԱՏԵԼՈՒԹՅՈՒՆ

Ակնհայտ է, որ Ռոբերտ Քոչարյանը չի համապատասխանում իր զբաղեցրած պաշտոնին: Ժողովրդի գիտակցության մեջ նախագահը պետք է ազգի առաջնորդ լինի, ուստի այդ պաշտոնում մարդիկ ուզում են տեսնել արդարամիտ և իմաստուն անձնավորության: Ռոբերտ Քոչարյանը ոչ մի կերպ չի տեղավորվում այդ պատկերացումների մեջ: Բացի այդ, իշխանության տարիներին նա ծավալել է գործունեություն, որը բխել է ավելի շատ անձնական և մերձավոր շր-

ջապատի շահերից ու գրեթե միշտ մեծ վնաս է հասցրել երկրին և ժողովրդին: Այս ամենի համար նա միանգամայն արժանի էր պաշտոնակալության, և միգուցե, ոչ միայն պաշտոնակալության:

Նույն բնորոշմանը, առանց բացառության, համապատասխանում են Հայաստանի բոլոր դեկավարները, ոչ միայն առաջին դեմքերը, այլև գրեթե բոլոր բարձրաստիճան պաշտոնյաները, որոնք իրենց գործունեությամբ, վարքով, փոխհարաբերություններով ավելի շատ հանցախումբ են հիշեցնում, քան կառավարություն:

Հենց այդ պատճառով էլ գործող իշխանությունների պաշտոնանկության պահանջը միշտ ժողովրդականություն է վայելում: Հենց այդ պահանջի վրա էլ տարբեր ժամանակների ընդդիմադիրները համառորեն կառուցում են իրենց քաղաքական պայքարը: Սակայն՝ ինչպե՞ս...

Ընդդիմության առաջնորդները, նրանց գինակիցները, նրանց հետևող ժողովրդի բավականին լայն խավը, բոլորը լցված են ատելությամբ իշխանությունների նկատմամբ: Այդ ատելությունը, որպես կանոն, հիմնավոր և նույնիսկ արդար է: Կարելի է ասել, որ իշխանությունները հենց իրենք են այդպիսի վերաբերմունքի գլխավոր պատճառը:

Սակայն ատելությունը վատ խորհրդատու է, այն չարացնում է մարդուն: Իսկ չար մարդը միշտ թույլ է: Աստվածահաճո գործերը չեն կարող հիմնվել ատելության և միայն ատելության վրա: Այս զգացումը նաև կուրացնում է մարդուն: Սա է պատճառը, որ ժողովուրդն այսօր չի նկատում կամ չի կարևորում, որ իր շարքերում, իրեն առաջնորդողների թիվում կան երեկվա ատելիները, որոնք ինչ-ինչ պատճառներով գահավիժել են իշխանական բարձունքներից, կամ վաղվա ատելիները, որոնք դեռ չեն հասել այդ բարձունքներին, բայց նույնպես անչափ շատ են ուզում իշխել:

**Պատճառ երկրորդ
ՀԱՂՈՍՈՒՄԻ ԵՎ ԲԱՏԱՎԱՅՈՒՄԻ**

Հայտարարված նպատակն իշխանափոխությունն է, ավելի ճիշտ, դրա միայն առաջին կեսը՝ ներկա նախագահի պաշտոնանկությունը: Իսկ հետո՞... Հետո խոստացվում են արդար ընտրություններ, ժողովրդի կամքով ընտրված նախագահ և խորհրդարան: Բայց սա շատ անորոշ է: Լևոն Տեր-Պետրոսյանի պաշտոնանկությունից հետո ոչ թե 1996-ին փաստացի հաղթած Վազգեն Մանուկյանը նախագահ դարձավ, այլ նույն Տեր-Պետրոսյանի դրածո Ռոբերտ Քոչարյանը: Ի՞նչ երաշխիք, որ այս անգամ էլ չի կատարվի մոտավորապես նույնը, առավել ևս, որ ընդդիմությունն այսօր միասնական առաջնորդ չունի: Այսօրվա յուրաքանչյուր հավակնորդ 1996-ի Վազգեն Մանուկյանից տասնապատիկ պակաս մարդկանց աջակցությունն է վայելում, այդ թվում՝ և Վ.Մանուկյանն ինքը: Մարդիկ հաճախ մտածում են, թե արդյոք արժե՞ զոհողությունների գնալ հանուն այդպիսի անորոշ և կասկածելի նպատակի:

Հայաստանի քաղաքական համակարգը փաստորեն միաբևեռ է: Այն չի ենթադրում իշխանության հերթափոխում երկու-երեք հիմնական քաղաքական ուժերի միջև: Հայաստանյան ընդդիմությունը քաղաքական հա-

մակարգի լուսանցքում է միշտ: Քանի դեռ դա այդպես է, Հայաստանի իշխանությունը փոխանցվելու է ժառանգության սկզբունքով, իսկ ընդդիմությունը փորձելու է հեղափոխություններ կազմակերպել: Սակայն այս հեղափոխական շարժումը չի կարող իրական հեղափոխական ծավալներ ընդունել, երբ բացակայում է ազգային համախմբող գաղափարը:

Ավելին. ընդդիմությունը քաղաքական բոլոր հարցերին նույն կերպ է պատասխանում, ինչ իշխանությունները: Գոնե խոսքով երկուսն էլ եվրոփոնտեգրացիայի, ԼՂՀ նախագահի ձեռքով տարածքներ հանձնելու, լիբերալիզմի ու դեմոկրատիայի ջատագովներ են: Իսկ թե ինչու, իշխանության գալու դեպքում, նրանց գործերը պետք է տարբեր, իսկ իրենք ավելի ազնիվ լինեն, պարզ չէ: Չէ՞ որ ընդդիմադիրներից շատերը նախկինում արդեն եղել են իշխանական դիրքերում:

Իրական ընդդիմությունն այն է, որը գոնե մեկ-երկու առանցքային հարցում իշխանություններին հակառակ դիրքորոշում ունի: Այդպիսի դիրքորոշումից ծնված գաղափարներն են միայն, որ ունակ են միավորել: Դրանք չեն կարող ժխտողական լինել: Նախագահին փոխելու անորոշությունը պետք է լրացվի ինչ-որ նոր բան հաստատող քաղաքական նպատակով: Այդպիսի ծրագիրը ժամանակի ընթացքում, թերևս, ազգային գիտակցության ավելի մեծ համախմբում կարող էր առաջ բերել, այդ թվում՝ ներկայումս իշխանություններին աջակցողների շրջանում, և հաջողությամբ պսակվելու հավանականություն ունենալ:

**Պատճառ երրորդ
ԱՌԱՋՆՈՐԴՆԵՐԻ ԱՆՉԵՏԵՎՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ**

Ընդդիմության ներկա առաջնորդները հետևողական չեն: Այսպես. 2003թ. նախագահական ընտրությունների ժամանակ Ստեփան Դեմիրճյանը խոսքերով չընդունեց, բայց մասնակցելով ընտրությունների երկրորդ փուլին, փաստացի ընդունեց առաջինի արդյունքները, դրանով իսկ արդեն վավերացնելով Քոչարյանի չստացած քվեների մի զգալի մասը: Երկրորդ փուլից հետո դիմեց Սահմանադրական դատարան՝ դրսևորելով վստահություն նրա նկատմամբ: Դրանից հետո անհիմաստ էր չընդունել այդ դատարանի որոշումը: Այնուամենայնիվ, դատարանը հայտարարվեց կամակատար, նույն պիտակին արժանացավ ընտրական հանձնաժողովը: Սակայն երկու ամիս անց ընդդիմության բոլոր գործիչները մասնակցեցին նույն Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի կազմակերպած ընտրու-

յուններին, հետո էլ արդյունքները բողոքարկեցին նույն Սահմանադրական դատարանում:

Դրանից հետո որոշ ընդդիմադիրներ հայտարարեցին մանդատներից հրաժարվելու մասին, բայց, պարզ է, չարեցին: Իսկ որքան զավեշտական էր բոյկոտը: Դրան զուգահեռ, տարբեր գործիչների կողմից բազմիցս հեղափոխության մեկնարկներ և հաղթական վերջնաժամկետներ հայտարարվեցին: Դա պետք է գոնե ենթադրեր լայնածավալ ու քրտնաջան կազմակերպչական աշխատանք: Բայց ոչինչ չարվեց այդ հեղափոխությունն իրականացնելու համար, փոխարենը մեղադրվեց ժողովուրդը՝ անհրաժեշտ կրիտիկական զանգված գոյացնելու անկարողության համար:

Այս ծիծաղելի վարքագիծը թվում է, թե վրիպում է ժողովրդի ուշադրությունից: Թվում է, թե վաղը նա կների երեկվա սխալը և դարձյալ կգա հանրահավաքի: Բայց անհետևողականությունը նոսրացնում է բողոքողների շարքերը դժգոհների էապես ավելի մեծ զանգվածի համեմատ: Հազարավորները, որ պատրաստ են պայքարել, չեն միանում շարժմանը հենց նրա առաջնորդների անհետևողականության պատճառով:

**Պատճառ չորրորդ
ԱՐԵՎՍՈՒՏՔԻՑ ՕԳՆՈՒԹՅԱՆ ՄՊԱՍՈՒՄՈՎ**

Ասենք ընդդիմադիրներն էլ այնքան ժողովրդի վրա չեն հիմնվում: Նրանք առավելապես միջազգային հանրություն կոչվածի վրա են հույսները դրել: Դա փայլուն դրսևորեց Շավարշ Քոչարյանը Եվրոխորհրդում, և ոչ միայն նա, և ոչ միայն այնտեղ: Նույնն էր սահմանադրական հանրաքվեի օրերին: Առավել ևս նույնն է հիմա, երբ ընդդիմությանը կարող է վերակենդանացնել միայն արտաքին օժանդակությունը: Հիմնականում ժողովուրդն օգտագործվում է իշխանությունների նկատմամբ համաշխարհային ուժերի, հատկապես՝ Արևմուտքի ճնշումն ուժեղացնելու համար:

Սակայն Արևմուտքն այս անգամ կարծես «դավաճանեց»: Համենայն դեպս, Եվրոպան ընդունեց իշխանությունների լեգիտիմությունը, չնայած որ խստորեն քննադատեց 2003թ. ընտրությունները: Ամերիկացիներն այդպես էլ չդիմեցին վրացական սցենարին: Իսկ հանրաքվեի ժամանակ Արևմուտքն ընդհանրապես իշխանությունների կողմից էր:

Միշտ պետք է նկատի ունենալ, որ նրանք, ի դեմս գործող վարչակարգի, ունեն հլու կամակատար, որն էլ ավելի հնազանդ կլինի, եթե որոշ չափով մեղավոր լինի: Մեր կառավարությունը միաժամանակ և ամբողջապես կախված է Արևմուտքից և Ռուսաստանից: Նրանց մրցակցությունն էլ ոչնչով չի փոխում իրավիճակը:

Իշխանություններն իրենք չեն որոշում անգամ, թե ումից ավելի շատ կախված լինեն: Հետևաբար Հայաստանին իշխելու համար Արևմուտքը ոչ թե քոչարյանների, այլ Ռուսաստանի դեմ պետք է պայքարի: Իսկ քոչարյանները կընդունեն ցանկացած օտար տիրոջ և սեփական իշխանությունը պահպանելու դիմաց վարձահատույց կլինեն ինչով որ կարող են:

Այլ խնդիր է, եթե իշխանությունները թուլանան ներքին ճակատում: Այդ դեպքում հնարավոր է, որ Հայաստանում իշխող արտաքին ուժերն ուզենան փոխել անձերին: Բայց երբ ընդդիմությունը ներքին ռեսուրսները թողած, արտաքին օգնության է սպասում, ուրեմն դեռ իշխանությունները բավականաչափ ուժեղ են: Սա պարզորոշ տեսնում են և՛ Արևմուտքը, և՛ Ռուսաստանը, այլապես մենք արդեն կունենայինք մեր Սահակաշվիլուն:

**Պատճառ հինգերորդ
ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՌԱԿՏՄԱՆ ՄՊԱՍՈՒՄՈՎ**

Ընդդիմության գործողությունների մի շատ կարևոր ուղղությունն էր կառավարող կոալիցիայի կուսակցությունների ինչպես նաև, նրանց և Ռ.Քոչարյանի միջև պառակտում մտցնելը:

Այն, որ կոալիցիան ձևավորված է կերակրամանին մոտ լինելու սկզբունքով և չունի գաղափարական կամ կազմակերպական ամրություն, ակնհայտ է: Իշխանությունների թուլացման դեպքում միշտ կարելի է սպասել կուսակցությունների առնետավազք: Սակայն ակնհայտ է նաև, որ այդ քայլն անվտանգ չէ և դրան դիմելուց առաջ, նրանք նախ պետք է հակադիր բևեռում իրական ուժ տեսնեն, և երկրորդ՝ այդ ուժն իրենց նկատմամբ պետք է լոյալ լինի: Այս երկու պայմաններից մեկի չգոյության դեպքում իշխանություններին դավաճանելն իմաստ չունի:

2003թ. փաստորեն գոյություն չունեին երկուսն էլ: Այնուամենայնիվ, կոալիցիոն կուսակցությունները բոլորից լավ գիտեին սեփական իշխանության փտածության մասին և ապրում էին իշխանության մոտալուտ կորստի մշտական սպասումով: Այդ պատճառով էլ ընդդիմության սկզբնական վճռականությունը մի պահ շփոթեցրեց նրանց և նրանք արձագանքեցին առանց Ռ. Քոչարյանի հանդիպումների և կլոր սեղանների առաջարկներին: Բայց բավական եղավ, որ Քոչարյանն ուժ ցույց տա և իշխանությունը պահելու վճռականություն, բոլոր իշխանամետները հասկացան, որ մի փոքր շտապել են: Բաղրամյան պողոտայի ցուցարարների գիշերային ջարդի հիմնական նպատակը ոչ թե ընդդիմության աչքը վախեցնելն էր, այլ կոալիցիային

խելք հասկացնելը: Ու նրանք հասկացան, իսկ ընդդիմությունը կորցրեց իր հինգերորդ շարասյունը, որն իրականում չուներ էլ:

Այսօր, երբ «ընդդիմադիր վտանգ» ընդհանրապես գոյություն չունի, կռաւիցիան սկսել է ճաքեր տալ: Փաստորեն սա միակ նպատակն է, որին հասավ 2000-2005թթ ընդդիմությունը՝ սեփական կյանքի գնով: Բացառված չէ, որ վաղը, այսօրվա իշխանավորներից ոմանց իշխանության ժառանգորդը վաղը չընդգրկի իր թիմում և նրանք դառնան ընդդիմություն: Հետաքրքիր է, այդ նոր ընդդիմության գործելաոճն ինչ-որ բանով կտարբերվի՞ ներկայիցից: Իսկ ժողովուրդը կմասնակցի՞, ասենք, ընդդիմադիր Արթուր Բաղդասարյանի հանրահավաքներին և արդյոք կհայտոյի՞ իշխանական կռաւիցիայի անդամ Վիկտոր Դալլաքյանին:

**Պատճառ վեցերորդ
ԽԱՂԱՍՈՒՄԻՅՈՒՄ**

Տարբեր ժամանակներում Հայաստանի քաղաքական դաշտում հայտնվել են մարդիկ, որոնք մեկ անգամ առնելով քաղաքականության համը, այլևս չեն կարողանում դրանով չզբաղվել: Նրանք ժամանակին ունեցել են մասնագիտություն և աշխատանք, но их однажды выдвинули на общественную работу и с тех пор ни как не могут задвинуть обратно (խորհրդային հանրահայտ կինոնկարից՝ «Նրանց մի օր առաջադրել են հասարակական աշխատանքի համար և այդ օրվանից ոչ մի կերպ չեն կարողանում հետ կանչել»):

Շատերին թվում է, թե իշխանության համար պայքարը նման է վիճակախաղի: Բոլորը պատրաստ են փոքրիկ ներդրում կատարել և հուսալ, որ այս անգամ իրենց բախտը կբերի: Ճիշտ է, հավանական է, որ իրենք կորցնեն ներդրածը, բայց եթե շահեն, շահելու են իշխանություն: Հետևաբար ռիսկն արդարացված է: Եթե հաշվի առնենք, որ բոլոր այդ գործիչները մի քանի անգամ արդեն պարտվել են, բայց շարունակում են խաղալ, ապա կարելի է հաստատել, որ մեր քաղաքական դաշտում գերակշռում են մոլի խաղամուկները: Այս խաղամուկները դեռ կարող են երբեմն հաղթել, ճիշտ պահին միանալ իշխանական թիմին կամ ձեռք գցել ընդդիմությանը հանուն ժողովրդավարության զգված մի քանի մանդատներից մեկը: Բայց, ցավոք, խաղամուկ են դառնում նաև շարքային քաղաքացիներն ու չեն նկատում, որ ամեն անգամ իրենք գրավ են դնում բոլորովին անարժան մարդկանց քաղաքական հավակնությունների վրա, ինչն իրենց միայն հիասթափություն է պատճառում: Այդպիսիք միշտ պարտված են, որովհետև դեմոկրատիա կոչվող խաղատունը չի կարող վնասով

աշխատել:

**Պատճառ յոթերորդ.
ԿՈՒՅՐ ՀԱՎԱՏ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՆԿԱՏԱՍԱՐ**

Մենք հաճախ ենք օգտագործում այսպիսի արտահայտություններ. «Ժողովուրդը պահանջում է իշխանություններից», «Ժողովուրդը կնտրի», «Ժողովուրդը հաղթեց»: Ժողովուրդը «ձայն բազմացն» է: Ժողովրդից դուրս կա իշխանությունը, մի գուցե նաև ընդդիմությունը, և այդ դեպքում ժողովուրդը դատավորն է, նրանց միջև քվեներով ընտրություն կատարողը: Սակայն երբ նրան իշխանությունները չեն թողնում կատարել այդ ընտրությունը, նա միավորվում է իր «ընտրյալի»՝ ընդդիմության հետ, և այս դեպքում ուժով պարտադրում իր իրավունքը:

Այս կուռ տրամաբանության մեջ կա մի «բայց»: Ժողովուրդը գործող անձ չէ, այլ գործող անձերի բազմություն, որի մի մասը ոտքի է կանգնում շահերի հատվածական համընկնումով: Իհարկե, սա այն դեպքում, երբ նկատի չունենք հայ ազգին, որը միանգամայն կարող է դրսևորվել որպես հավաքական գործող անձ՝ հավաքական գիտակցությամբ և ծրագրով: Իսկ պարզապես ժողովուրդը կամ այս դեպքում իրավազրկված մեծամասնությունն իրականում միական և ուժեղ գործող անձերի հավաքականություն չէ, այլ բազմաթիվ աննշանակալի գործող անձերից բաղկացած մի մեծ հավաքականություն, որին երկուստեք վերաբերվում են որպես մի կամազուրկ բազմության: Ընտրությունների ժամանակ նրան քարոզում են, համոզում կամ խաբում, երբեմն կաշառում և այլ ձևերով կառավարում: Հեղափոխությունների ժամանակ ընդդիմությունը փորձում է օգտագործել բազմության համեստ շահերի համընկնումն իրենց ավելի հավակնոտ նպատակների հետ: Իսկ իշխանությունները փորձում են վախեցնել, որպեսզի հակակշռեն ընդդիմության ազդեցությունը:

Մի խոսքով, ժողովրդավարությունն իր թե՛ իրավական, և թե՛ հեղափոխական հարթության մեջ միշտ եղել և մնում է հատվածական շահերի, իշխողների և իշխել ցանկացողների պայքար, որտեղ միշտ հաղթում են ռեսուրսները, ուժը, որքան էլ որ քանակական մեծամասնությանը համարենք արդար: Հավատալով ժողովրդավարությանը, այդ քանակական մեծամասնությունը կամ ժողովուրդը բավական չափով չի ինքնակազմակերպվում, հույսը դնելով իր առաջնորդների վրա: Իսկ վերջիններիս հիմնականում ձեռնտու չէ կազմակերպել ժողովրդին, որովհետև հայտնի չէ, թե այդ դեպքում ո՞վ կդառնա նրա առաջնորդը: Կազմակերպված ժողովուրդը, ամենայն հավանականությամբ, արդեն ինքը

կորոշի իր առաջնորդներին և այլևս չի վազի առաջին պատահած ինքնակոչ փրկչի հետևից:

**Պատճառ ութերորդ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԱՂԱՓՈՒԻ ԲԱՅԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ**

Ի տարբերություն աղքատ գյուղացիների, անգործ քաղաքացիների, չվարձատրվող մտավորականների, հավակնոտ գործիչների և այլոց բազմությանը, ինքնագիտակից և պատասխանատու հայերի ամբողջությունն ունակ է ձևավորել հավաքական նպատակ: Բայց կա մի բարդություն: Ժողովուրդը կամ նրա էական մի հատվածը, որ նաև աղքատ է կամ գործազուրկ, պետք է մի պահ մոռանա իր անձնական խնդիրները և մտածի որպես հայ, և այդ ժամանակ կտեսնի բազմաթիվ չլուծված հիմնախնդիրներ և մի բոլորովին ուրիշ ծրագիր, խեղճ պահանջատերից կվերածվի պատասխանատու և նվիրյալ, հարց լուծող գործիչ:

Ազգային իրական նպատակի և ծրագրի առկայության դեպքում նախագահին իշխանագրկելն այդ մեծ գործի մի միջանկյալ արդյունքը կարող է լինել, բայց ոչ երբեք՝ նպատակը: Ճիշտ այնպես, ինչպես հայերիս համար ԽՍՀՄ փլուզումն եղավ Արցախի ազատագրության մեր ծրագրի մի միջանկյալ արդյունքը:

Ազգը գործում է հազվադեպ, բայց միշտ հաղթական: Ժողովուրդը միշտ չէ, որ կազմակերպված է ազգային գիտակցության շուրջ: Բայց եթե համարում ենք, որ այսօր ունենք ազգային խնդիր (իսկ դա անկասկած այդպես է), ապա պետք է սպասել, որ այս անպտուղ իշխանափոխության փորձերը մեզ դաս կլինեն: Դրանք յուրացնելով է, որ պետք է կարողանանք ձևակերպել այսօր բոլորիս համախմբող և առաջնորդող ճշմարիտ ազգային գաղափարը: Այդ դեպքում կունենանք մի հզոր և հաղթական շարժում:

Զգիտես ինչու, մեզ թվում է, որ այդ շարժումը չեն կարող առաջնորդել ներկայիս և ոչ մի քաղաքական գործիչ: 1988-ի քաղաքական ընտրանին իր լավ և ոչ այնքան լավ գործերով լուրջ հետք է թողել Հայաստանի պատմության մեջ, սակայն նա իրեն սպառել է այլևս: Իրագործվելով կամ ձախողվելով, իրենց սպառել են նաև նրանց գաղափարները: Նոր գաղափարներ քաղաքական դաշտում չկան, փոխարենն այն ամեն օր համալրվում է անգաղափար մարդկանցով: Իսկ գաղափարները պետք է փնտրել քաղաքական դաշտի «լուսանցքում»՝ ազգային դաշտում, որի համեմատ լուսանցքը հենց քաղաքական կոչված դաշտն է:

**Ընդդիմության
վերակենդանացման փորձեր**

Ընդդիմությունը նոր ձևաչափ է փնտրում: Այս արհեստածին բառի տակ նախ պետք է հասկանալ ընդդիմադիր հավակնություններ ունեցող գործիչների պայքարը միասնական ընդդիմության առաջնորդը դառնալու համար: Մյուս կողմից ավելի համեստ հավակնություններ ունեցողների ձգտումն է տեղ զբաղեցնել այդ առաջնորդի կողքին, որպեսզի հետո, նրա հետ միասին, մուտք գործեն խորհրդարան: Սակայն այսօր ընդդիմության համար կարևոր է նաև պարտություններից հետո ժողովրդի համակրանքը վերականգնելը, ինչին խանգարում են վերը նշված միտումները:

Չևաչափի անունն արդեն կա: Հունվարի 25-ին, Կինոյի տանը, պետք է տեղի ունենար «Քաղաքացիական Հայաստան» միավորման հանդիպումը հասարակայնության ներկայացուցիչների հետ: Այնտեղ միավորումն ուղերձով պետք է դիմեր ժողովրդին, որում ներկայացնելով Հայաստանի այսօրվա իրավիճակը՝ հարցադրումների մի-

ջոցով փորձելու էր ճշտել հասարակության դիրքորոշումը, այդ թվում պայքարի հետագա ձևերի վերաբերյալ: Ոչինչ, որ «Քաղաքացիական Հայաստանին» այս անգամ էլ դահլիճ չտրամադրվեց: Եվս մեկ առիթ՝ որոշ ժամանակ ոչինչ չանելու համար: Իսկ թե ի՞նչ է արվելու, երևում է մշակված այն ձևաթղթից, որը կազմակերպիչներն առաջարկելու են ստորագրել իրենց համակիրներին: Այնտեղ դարձյալ խոսվում է այն մասին, որ «մեր հայրենիքում չեն գործում օրենքները, իշխում է կրիմինալը, քաղաքացուց օտարվել է ամենակարևորը՝ նրա արժանապատիվ ապրելու իրավունքը սեփական երկրում, ամենուր ոտնահարվում են մարդու իրավունքներն ու ազատությունները, որոնց պաշտպանության բոլոր հնարավոր միջոցները ոչնչացվում են...»: Ոչնչացվում են, բայց չեն սպառվել, ուստի հանուն «օրենքի առջև բոլորը հավասար են» սկզբունքի, մարդիկ պետք է մասնակցեն «Քաղաքացիական Հայաստանի» ձևավորման գործընթացին, և ազատ և

արդար ընտրությունների միջոցով ձևավորեն օրինական իշխանություններ, որոնք էլ «կպաշտպանեն ՀՀ քաղաքացու իրավունքներն և կլուծեն նրա առջև ծառայած խնդիրները...»

Առնետավազը ընդդիմությունից

Առնետավազը, որ 2003-ին ակնկալվում էր իշխանական ճամբարում, կարծես թե սկսվում է ընդդիմադիրների շարքերում: Ալբերտ Բազեյանի և Շավարշ Քոչարյանի «չափավոր» ընդդիմադիրների շարքերն անցնելը ոչինչ էր Վիկտոր Դալլաքյանի համարձակ քայլի համեմատ: Ընդդիմադիր առաջնորդներից մեկի գնումն իշխանության հենարանը հանդիսացող գործարար Գ. Ծառուկյանի կողմից՝ կարելի է դարի քաղաքական գործարք համարել: Տարիներ շարունակ նախագահի հրաժարականը պահանջող «Արդարություն» դաշինքի քարտուղարը նույն նախագահի կողմից հովանավորվող «Բարգավաճ Հայաստան» կուսակցությանն իր անդամակցելու հնարավորությունը մեկնաբանելով, ասել է, թե «Քաղաքակա-

ԱԶԱՏԱԳՐՈՒՄ

նությունը հետաքրքրական է իր անակնկալներով և ոչ ստանդարտ լուծումներով. չեմ բացառում, որ 2006-ին ի հայտ կգան նոր քաղաքական ուժեր, որոնք ծանրակշիռ դեր կունենան Հայաստանի քաղաքական կյանքում»: Փաստորեն Վիկտոր Դալլաքյանը չի բացառում, որ հենց ինքն այդպիսի մի ուժի ձևական առաջնորդը կարող է դառնալ: Հետո նա ցինիկաբար հայտարարել է, թե իր համար շատ կարևոր է քաղաքականությունը հրապարակային ձևով իրականացնելը և սկզբունքներին համապատասխան գործելը: «Այս փաստը ցույց է տալիս, որ իմ անձի նկատմամբ որոշակի հետաքրքրություն կա», - ավելացրել է նա:

Սակայն զանգվածային առնետավազքին խանգարում է մի շատ էական հանգամանք. իշխանական թևը բոլորի ընդդիմադիր առաջնորդներին չի կարող ընդունել: Ուստի «Հանրապետություն» կուսակցության քաղխորհրդի անդամ Վահան Բաբայանը բավարարվեց երիտասարդական կուսակցության անդամի շատ ավելի համեստ կարգավիճակով: Այս իրողությունն ընդդիմադիրները մեծ կորուստ չեն համարում և կարծում են, որ այն չի ազդի իրենց վար-

կանիչի վրա: Եվ դա ճիշտ է, որովհետև հենց վերջինիս շատ ցածր լինելու պատճառով է, որ իրենց պրագմատիկ գործընկերները լքում են ընդդիմության շարքերը:

«Գեղցի, անգրագետ մարդկանց պայքար է գնում»

Ըստ տարբեր լուրերի, «Բարգավաճ Հայաստան» կուսակցությունն արդեն համամասնական ցուցակներ ունի, որտեղ ընդգրկված են մեր հասարակական-քաղաքական դաշտի շատ հայտնի դեմքեր (հասկանա՞մք՝ «արդեն ծախված»), գիտնականներ, մտավորականներ: 2007թ կուսակցությունը մտադիր է մեծամասնություն կազմել խորհրդարանում: Սա շատ է զայրացրել Վազգեն Սանուկյանին:

«Նայում ես մյուս երկրներում ինչ է կատարվում, երբեմն ամաչում ես, որ դու Հայաստանի քաղաքացի ես, ամաչում և վրդովվում ես, որովհետև ամբողջ աշխարհում ինչ-որ գաղափարների համար ինչ-որ գործընթացներ են տեղի ունենում, իհարկե փողն էլ է դեր խաղում, լծակներն էլ են դեր խաղում, բայց...», - ասել է նա: «Մեզ մոտ մաֆիոզ խուժանների

խմբերն իրար հետ զգվռտում են, դրա մեջ չկա ժողովուրդ, և քանի որ չկա ժողովուրդ, ուրեմն չկա նաև քաղաքականություն»:

Բայց հարց է ծագում՝ ինչո՞ւ պետք է լինի ժողովուրդը: Այդ ի՞նչ համազգային գործ առաջարկեցիք ընդդիմադիրներդ նրան, և ինքներդ էլ այդ գործին նվիրվածություն դրսևորեցիք, որ նա էլ չեկավ: Միայն խաբելով, սուտ դեմոկրատական խոստումներով հնարավոր չէ ժողովուրդ առաջնորդել: Այդ ի՞նչ գաղափար առաջարկեցիք, որ Գագիկ Ծառուկյանը չառաջարկեց: Սոցիալական դժգոհությունը շահագործելուց բացի, ի՞նչ արեցիք: Հիմա էլ դժգոհում եք, թե նա ձեզանից լավ է ժողովրդին ու մտավորականներին կաշառում: Գաղափարական իմաստով ՀԺԿ-ն ոչնչով չի տարբերվում «Օրինաց երկրից», ավելի ճիշտ երկուսի մոտ էլ գաղափարը բացակայում է, էլ չենք ասում ԱԺՄ-ն՝ ՀԺԱՄ-ից, կամ «Հանրապետությունը»՝ «Հանրապետականից»: Պարզապես մի տեղ լավ են կերակրում գործիչներին, մի տեղ՝ վատ, մի տեղ անորոշ խոստումներով են խաբում ժողովրդին, մի տեղ իրական ընտրակաշառքով:

ԴԱՍԸՆԹԱՑՆԵՐ ԵՎ ՍԵՄԻՆԱՐ - ՔՆՆԱՐԿՈՒՄՆԵՐ «ԱԶԱՏԱԳՐՈՒՄ»-Ի ԽՄԲԱԳՐԱՏԱՆԸ

2006թ. «ԱԶԱՏԱԳՐՈՒՄ»-ի խմբագրատանը պարբերաբար կազմակերպվելու են դասընթացներ, որոնց ընդհանուր նպատակն է տարբեր ոլորտներում գործող կամ գործել պատրաստվող երիտասարդների ազգային-քաղաքական գիտելիքների խորացումը: Ներկայացնում ենք դրանցից երկուսը.

ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ԴԱՍԸՆԹԱՑ ԼՐԱԳՐՈՂՆԵՐԻ ՀԱՍԱՐ

Դասընթացը, համալսարանական կրթության նկատմամբ, օժանդակ բնույթ ունի: Դրան կարող են մասնակցել ուսանողներ և սկսնակ լրագրողներ: Որպես հյուր-դասախոսներ հրավիրվելու են փորձառու գործիչներ, կարծիքների բախումներ են կազմակերպվելու ազգային տարբեր հիմնախնդիրների շուրջ: Դասընթացն անվճար է: Ավարտական վկայականը պետական նմուշի չէ: Մասնակիցներն ունենալու են ստացած գիտելիքները կիրառելու հնարավորություն:

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱԿԱՆ ՇԱՐԺՄԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԻՉՆԵՐԻ ԴԱՍԸՆԹԱՑ

Դասընթացի խնդիրը Հայաստանում ազգային-երիտասարդական շարժում ծավալելու նպատակով կազմակերպիչներ պատրաստելն է: Այն ներառելու է գաղափարական, քաղաքական, կազմակերպական և բազում այլ գիտելիքներ: Մասնակցությունը դասընթացին զուգակցվելու է կազմակերպական աշխատանքների հետ՝ ուսանողական ակումբներում, երիտասարդական (18-26տ.) կամ պատանեկան (14-18տ.) միություններում:

Դասընթացներին մասնակցել ցանկացողները կարող են դիմել թերթի խմբագրություն: Հեռ՝ (010) 51 61 68, 52 21 28, (093) 36 57 81, e-mail: a t p @ n e t s y s . a m

ՉՈՐՐՈՐԴ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ

«Ազատագրում»-ի նախորդ համարում արդեն նշել ենք, որ «Չորրորդ հանրապետության» միայն գաղափարն արդեն ծրագիր է: Ինչպիսին էլ լինի նրա բովանդակությունը, իր բնույթով այն առաջին հերթին պետականաշինական է և համակարգի հիմնական վերափոխում է ենթադրում: Մատչելի ձևով այդպիսի նախագիծ շարադրելը բավական դժվար է:

Փորձեք պատկերացնել, թե հայտնվել էք խոր միջնադարում և օգտագործում եք «դեմոկրատիա» բառը: Ձեզ լսողները բնականաբար չեն հասկանում և հարցնում են, թե դա ինչ է: Պատասխանը լսելով, եթե նրանք նույնիսկ հավատան, թե մի օր չեն լինի թագավորներ ու իշխաններ, միևնույն է, չեն պատկերացնի, թե ժողովուրդն այդ ինչ ձևերով կարող է ինքն իրեն կառավարել: Որքան ժամանակ է պետք, որպեսզի մեր ժամանակակիցը միջնադարցուն բացատրի խորհրդարանի ու նրա ընտրության ձևերի, գործադիր և օրենսդիր իշխանությունների ու դրանց տարանջատվածության, բազմակուսակցության ու մարդու իրավունքների, տեղական ինքնակառավարման և հազարավոր այլ մանրուքների մասին, որոնք այսօր մենք ինքնաբերաբար ենք հասկանում «դեմոկրատիա» բառի ներքո:

Իսկ հիմա փորձենք պատկերացնել մի համակարգ, որը մի ժամանակ փոխարինելու է եղածին, որի օրինակն աշխարհում դեռ չկա, ենթադրենք, թե նոր ենք այն ստեղծելու: Եթե փորձենք շարադրել նման մի բան, ապա յուրաքանչյուր միտք նոր հարցականներ է ծնելու, դրանց տրված յուրաքանչյուր պատասխանին հետևելու են էլի հարցեր, և այդպես շարունակ: Իսկ ամենավերջում, երբ հարց ու պատասխանը հոգնեցնի, անխուսափելիորեն մեղադրվելու ենք ուստոպիզմի մեջ: Դա մասնավորապես տեղի է ունենալու հետևյալ հիմնավորմամբ. «դեմոկրատիան էլ վատ բան չէ, բայց երբ նրա լավ օրենքները ոտնահարվում են, վերածվում է զզվելի համակարգի: Ինչ էլ հիմա առաջարկեք, միևնույն է նոր հեծանիվ չեք հորինի: Եթե նույնիսկ հաջողվի հորինել, միևնույն է, կյանքում դա էլ դեմոկրատիայի պես կարող է ոտնահարվել ու նույնքան զզվելի դառնալ»:

Հետևաբար դեմոկրատիային այլընտրանք առաջարկելու համարձակությունը պետք է հիմնված լինի ներքին խորը համոզվածության վրա: Որտեղի՞ց է այդ համոզվածությունը:

ՄԻ ԽՈՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

Երևանում հաճախ են ազգային խնդիրներով մտահոգ մարդկանց ամենատարբեր խմբեր հավաքվում և քննարկում զանազան հարցեր: Չնայած այդպիսի խոսակցությունները որոշ օգտակարություն ունեն դրանց նախաձեռնողների և մասնակիցների համար, սակայն այդ քննարկումների վերջում սովորաբար գերիշխում է անպտուղ դատարկախոսության պատճառած տհաճ զգացումը: Սակայն լինում են նաև բացառություններ:

Ամիսներ շարունակ ազգային շուրջ ծավալված հերթական մի խոսակցության ընթացքում (այստեղ բոլորովին կարևոր չէ, թե երբ, որտեղ և ում մասնակցությամբ է այն տեղի ունեցել) կազմակերպիչներն արձանագրեցին ազգային պետության կառուցման մի քանի սկզբունքներ, որոնք էապես տարբերվում են ներկայիս եվրոստանդարտ ժողովրդավարությունների հիմքում դրվածներից: Ընդ որում, կարևոր է այն հանգամանքը, որ այդ սկզբունքները ոչ թե արհեստականորեն ստեղծվեցին քննարկման մասնակիցների կողմից, այլ ուղղակի հայտնաբերվեցին ազգային կյանքը տարբեր հարթություններում քննելու ընթացքում: Այլ կերպ ասած, այդ սկզբունքներն իրականում, միշտ էլ կային և ապագայում էլ լինելու են

հայության ազգային, իսկ որոշները նաև՝ մարդկության բնական կառույցի հիմքում: Միայն թե դրանց առկայությունը հիմնականում արհամարհված է արդի պետական համակարգերում: Այստեղից էլ բխում է մեր ներկայիս ազգային պետական ճգնաժամի ընդհանրական պատճառը: Դա Հայաստանի պետական կարգի անհամապատասխանությունն է հայ ազգի բնական կառույցի կազմակերպական ձևերին, կամ, որ նույնն է, դրանց միջև առկա հակասությունը: Հետևաբար ճգնաժամը հաղթահարող լուծումն էլ հենց այդ հակասության վերացումը պետք է լինի: Սա էր առաջին հայացքից դատարկաբանություն թվացող այս խոսակցության գլխավոր արդյունքը:

Նախքան խնդրի նման ձևակերպման հանգեղը, սովորականի նման, բանավեճի մասնակիցները պետք է հնչեցնեին տարբեր քննադատություններ: Դրանք կարող էին հասցեագրվել իշխանություններին կամ համակարգին: Հարցերը կարող էին տեղափոխվել բարոյականի, ինքնամաճանաչողության և աշխարհաճանաչողության հարթություններ: Եթե փորձենք դասակարգել ամբողջ ասվածը, ապա կարելի է նկատել, որ մարդիկ իրականությանն ընդդիմանում են զանազան հարթություններում: Խոսքը

զնուն է այն մասին, որ ներկա վիճակը փոխել ցանկացողները, ոչ միայն տարբեր, այլև բոլորովին տարաբնույթ այլընտրանքներ են առաջարկում:

Մակերեսային (առաջին) հարթության վրա անձանց քննադատությունն է, որի ժամանակ, սակայն, հիմնականում չեն վիճարկվում հայտարարվող նպատակները կամ գաղափարները: Օրինակ, իշխանությունները հայտարարում են, որ Հայաստանը պետք է ունենա ազատական տնտեսություն և ինտեգրվի Եվրոպային: Կան ընդդիմադիրներ, որ նույնն են ասում, բայց չեն հավատում իշխանությունների անկեղծությանը կամ կարողությանը: Նրանք ծրագրային ոչ մի այլընտրանք չեն ներկայացնում, այլ պարզապես հայտարարում են, որ մենք ավելի ազնիվ ու արհեստավարժ ենք՝ իշխանությունների հռչակած ծրագիրն իրականացնելու համար: Նրանք փաստորեն հանդես են գալիս որպես նույն ծրագրի մեկ այլ կատարող և ընդդիմախոսների հետ տեսական վեճ ուղղակի չունեն:

Մի քիչ ավելի խորքային է գաղափարական քննադատությունը: Օրինակ՝ լիբերալիզմին կարող է հակադրվել, ասենք, սոցիալիզմը, կամ նախագահական հանրապետությանը՝ խորհրդարանականը: Չնայած բոլոր դեպքերում էլ իշխանությունները կարող են կոռումպացված լինել, բայց այս հարթությունում էականն այն է, որ դիրքորոշումների տարբերությունն արտահայտվում է տեսական, գաղափարական վեճի տեսքով: Միաժամանակ ո՛չ սոցիալիստը, և ո՛չ էլ լիբերալը չեն մերժում դեմոկրատիան որպես համակարգ:

Ոմանք քննադատում են նաև դեմոկրատական համակարգը՝ փաստորեն տեղափոխվելով քննադատության երրորդ հարթություն: Այդպիսիներին քիչ են հետաքրքրում անձինք կամ նրանց գաղափարները, որովհետև դրանք բոլորն անորակ են համակարգի պատճառով: Այս հարթությանն ավելի հատուկ է գործող համակարգի քննադատությունը, քան թե այլընտրանք առաջարկելը: Սովորաբար մեծամասնության իշխանության փոխարեն առաջարկվում է ինչ-որ ընտրյալ փոքրամասնության իշխանություն՝ ասենք ազգային դիկտատուրա կամ վերադարձ խորհրդային համակարգին:

Նույն բանավեճի ընթացքում պարզվեց, որ քննադատության այս երեք, քիչ թե շատ որոշակի տեսակների կողքին կա ևս մեկը, որը միաժամանակ մերժում է կուսակցական դեմոկրատիան և դիկտատուրան, սոցիալիզմը և լիբերալիզմը, ցանկացած համակարգ կամ գաղափարախոսություն: Այս, փաստորեն ավելի խորքային մակարդակի քննադատությունը միաժամանակ չի ընդունում և՛ առկա համակարգը, և՛

դրա հայտնի այլընտրանքները: Հիմնական պատճառը սրանց նյութապաշտական բնույթն է: Ուստի հնարավոր այլընտրանքն էլ ենթադրում է հոգևորի գերակայություն կամ, որ ավելի ճիշտ է, ներդաշնակություն:

Սակայն ինչպես հասնենք հոգևորի գերակայության կամ ներդաշնակության ազգային-պետական կյանքում: Անհատի համար այս խնդիրը որոշ իմաստով ավելի դյուրությամբ է լուծվում: Նա կարող է հրաժարվել սեփական նյութապաշտությունից, հոգևոր արժեքներ որդեգրել և ապրել ներդաշնակ կյանքով: Անհատը նաև կարող է օրինակ ծառայել իր շրջապատի համար: Վերջապես նման անհատների թիվը կարող է շատանալ, նրանք կարող են գտնել միմյանց և հանրության որոշակի շերտ կազմել: Այդպիսի շերտ այսօր էլ կարող ենք գտնել Հայաստանում կամ այլուր: Սակայն ինչ-որ մի բան խանգարում է, որ այդ տեսակը դադարի սահմանափակ և լուսանցքային իրողություն լինելուց և գերիշխի ժողովուրդների մեջ: Ավելին. հոգևոր որակներով օժտված մարդիկ այնքան հազվագյուտ երևույթ են, որ նրանց վարքը նյութական շահերով և հոգսերով կառավարվողների տարակուսանքն է առաջ բերում կամ նույնիսկ արհամարհական քննադատում:

Իհարկե, կարելի է հուսալ, որ ամեն ինչ իր ժամանակին է լինելու և մի օր ժողովուրդները, առաջինների շարքում նաև հայերը, դարձի կգան: Մյուս կողմից կարելի է ընդունել կյանքն ինչպես որ կա, ասելով, թե նյութապաշտությունն իշխել է անհիշելի ժամանակներից և այդպես էլ լինելու է ապագայում, խավարը միշտ պետք է լինի, որպեսզի լույսն երևա: Դրան կարող ենք ավելացնել, թե յուրաքանչյուրի խնդիրն է ընտրել խավարը կամ լույսը: Ընդ որում, արդար է, որ լույսի ընտրությունը լինի ավելի դժվար, զոհողություն պահանջող:

Այս ամենը ճիշտ է: Սակայն վերադառնանք ազգային-պետական կյանք և հարցնենք, թե արդյո՞ք մի ազգ, հավաքաբար, անհատի նման, չի կարող ընտրություն կատարել լույսի և խավարի միջև: Պատասխանը կարելի է գտնել, եթե պարզենք, թե որքանով է ազգը հավաքաբար և նպատակային գործում: Այլ կերպ ասած, եթե ազգը նպատակներ է սահմանում, ապա դրանք նույնպես կարող են լինել նյութապաշտ կամ հոգևոր: Նրա գործերին նայելով է, որ կարող ենք կարծիք կազմել լույսի և խավարի միջև կատարված ազգային ընտրության վերաբերյալ:

Հայ ժողովուրդը, իր պատմության ընթացքում, հավաքաբար և նպատակային գործելու բազմաթիվ օրինակներ է տվել: Հաճախ էլ տևական ժամանակով մատնվել է անգործության: Եթե կայսրությունների գործերը սխալմամբ չվե-

րագրենք դրանց ժողովուրդներին, ապա կարելի է նույնիսկ եզրակացնել, որ հայերը, այնուամենայնիվ, մյուս ազգերից ավելի գործունյա են: Համենայն դեպս, մենք միշտ ազգային նպատակ ենք փնտրում կամ հավատում ենք «արդեն գտնված» ինչ-որ նպատակի: Սա իր հերթին շատ լավ է դրսևորվում հատկապես այն ազգային գործերում, որոնք ձեռնարկվում են պետության փաստացի չզոյության պայմաններում:

Իսկ եթե մենք, թեկուզ շատ հազվադեպ, կարողանում ենք հավաքաբար սահմանել մեր ազգային նպատակներն և հավաքաբար դրանք իրագործում, ուրեմն արժե խոսել դրանց բնույթի մասին: Եվ այստեղ պարզապես անհնար է չնկատել, որ ազգային նպատակները չեն կարող նյութապաշտական լինել (դարձյալ չչփոթենք կայսրապետական շահերի հետ): Ազգերն ուրիշի հող զավթել չեն ուզում, սովորաբար նրանց պետերին է դա պետք: Ազգերին ճոխ մեքենա կամ առանձնատուն պետք չէ, որովհետև ճոխությունը հարևանի աչքով տեսանելի աղքատության կողքին է երևում: Ազատ գործող ազգերը (չչփոթենք օտարների կողմից կառավարվող գործիք-ժողովուրդների հետ) միշտ դրսևորվում են հանուն արդարության: Փոխարենը նյութապաշտությունը միշտ մասնավոր շահերի հետ է կապված: Այսինքն՝ կարող ենք հաստատել, որ ազգային մակարդակի վրա նյութապաշտության փոխարինումը հոգևոր արժեքներով միշտ կապված է այն բանի հետ, թե մարդիկ շարունակում են հանդես գալ իրենց մասնավոր շահերի դիրքից, թե՞ հայտնվում են ազգային պատասխանատվության դիրքերում:

Դիրքերի այս փոփոխությունը կարող է տեղի ունենալ անհատի ազատ կամքով, ժողովրդին տիրող մթնոլորտի ազդեցության տակ կամ որոշակի տիպի հաստատությունների կայացման արդյունքում: Առաջին դեպքը միշտ հնարավոր է և միշտ էլ կան համեմատաբար փոքրաթիվ անհատներ, որ ազգային նպատակներ են հետապնդում, անգամ՝ զոհողությունների գնով: Երկրորդ դեպքն ավելի զանգվածային է, մի քիչ ժամանակավոր և կապված է, այսպես կոչված, ազգային զարթոնքի պահերի հետ: Երրորդ դեպքը ստեղծվում է արհեստականորեն: Օրինակ, դա կարող է տեղի ունենալ, երբ հայ մարդկանց ինչ-որ կերպ կտրում են իրենց առօրյա շահերի դաշտից, հավաքում են ինչ-որ մի տանիքի ներքո, որտեղ մարդիկ պետք է զբաղվեն որևէ ազգային խնդրով և որևէ այլ բանով զբաղվելն իմաստ չունի: Սովորական պայմաններում նույնիսկ ամենաանպիտան (ազգային իմաստով) և նույնիսկ վտանգավոր անձնավորությունն այս դեպքում կարող է որոշակի օգտակարություն ունենալ:

Վերջին դեպքը կարևոր է այն առումով, որ

պետությունը հենց այդպիսի հաստատությունների համակարգ է: Պետական հաստատությունների բնույթով է պայմանավորված ոչ միայն պաշտոնետության, այլև բոլոր քաղաքացիների զանգվածային վարքը: Ընտրական-կուսակցական, դատական, կրթական և մասնագետների որակավորման, այս և բազմաթիվ այլ համակարգերի հիմքում դրված սկզբունքների տրամաբանությունն իր զանգվածային ազդեցությունն է ունենում մարդկանց վարքագծի և արժեհամակարգի վրա: Այսօր այդ ազդեցությունը խորացնում է մեր նյութապաշտական որակները: Դատապաշտպանը վճարի դիմաց հանցագործին փորձում է ազատել պատժից, ուսանողը ձգտում է դիպլոմի, այլ ոչ թե գիտելիքի, քաղաքական գործիչը սուտ է խոսում, որպեսզի ընտրվի և այլն:

Իսկ հնարավոր է հակառակը: Հավանաբար: Մի կողմից, այս հողվածում հիշատակված քննարկումների ընթացքում, արձանագրվեցին և հետագայում ամբողջացվեցին մի շարք սկզբունքներ, որոնք դրված են ներկայիս պետական կարգի հիմքում և նրա նյութապաշտական էության վկայություններն են: Մյուս կողմից առաջարկվեցին դրանց այն այլընտրանքները որոնք կհամապատասխանեին հոգևորն ու ներդաշնակությունը գերադասող հայկական պետությանը:

Դրանցից գլխավորը բազմակուսակցական, շուկայական, դատական, կրթական և այլ համակարգերում գերիշխող «մրցակցության» սկզբունքը «համագործակցության» սկզբունքով փոխարինելն էր, որը բոլոր այս համակարգերում էական փոփոխություններ է ենթադրում: Մյուս՝ «Իրավունքների պահանջատիրության» սկզբունքին հակադրվեց «պատասխանատվության ստանձնման» սկզբունքը: Երրորդը՝ իրավահարաբերությունների «անհատ քաղաքացի-պետություն» կառույցը «ընտանիք-համայնք-ազգ» ավելի բնական կառույցով փոխարինելն էր: Վերջապես չորրորդը՝ պետության բուրգային կառույցն ազգային «բազմաշերտ կազմակերպվածությանը» ավելի համապատասխանող պետական հաստատություններով փոխարինելն էր:

Ներկայումս պետական կառույցի հիմքում դրված բոլոր այս սկզբունքների փոփոխությունները համապատասխանում էին գլխավոր՝ նպատակի փոփոխության ուղղությանը, որն է անցումը նյութապաշտությունից ներդաշնակությանը:

Բոլոր այս սկզբունքներին հաջորդաբար և կոնկրետ օրինակներով կանդիդատանք «Ազատագրումի» հաջորդ համարներում:

«Ազատագրում»-ի էջերում և այլ առիթներով հայության կազմակերպման ձևին վերաբերող քննարկումներում օգտագործել և օգտագործելու ենք «ազգային շարժում» հասկացությունը: Ինչ նկատի ունենք մենք, երբ ասում ենք «ազգային շարժում»: Առաջին հայացքից այս բառակապակցության իմաստն ակնհայտ է: Սակայն երբ փորձում ենք մանրամասնել, հաճախ պարզվում է, որ մարդիկ միշտ չէ, որ նույն բանը նկատի ունեն:

Բանը նրանումն է, որ վերջին տարիներին «ազգային» բառը շատ է չարաշահվել և որոշ չափով իմաստազրկվել: Բազմաթիվ կուսակցություններ այն օգտագործում են իրենց անվան մեջ, թեև ազգայինի հետ նրանց գերակշիռ մեծամասնության կապը, մեղմ ասած, խիստ կասկածելի է: Ոմանք իրենց կամ ուրիշների ավելի արմատական ազգային լինելու հանգամանքը շեշտելու համար, «ազգայնական» բառն են օգտագործում: Այլոք «ազգայինին» օտարածին (national՝ այսինքն պետական կամ համերկրային) իմաստ են հաղորդում:

Շարժում, կուսակցություն, կազմակերպություն... Այս բառերի տարատեսակ օգտագործումը նույնպես վերջին տարիներին մեծ շփոթ է առաջացրել: Պատասխանատու հայ մարդը համախմբվելու և գաղափարակիցների հետ միասին գործելու պահանջ է զգում: Սակայն կուսակցություն չի ուզում, որովհետև զգվում է միջկուսակցական զգվածուցից: Ոմանք կուսակցություններին հակադրում են շարժումը: Ուրիշներին չի բավարարում շարժման հեղհեղուկությունը և ավելի կուռ կազմակերպություն են ուզում տեսնել:

Այս բազմիմաստության պատճառով բառերը միշտ չէ, որ հասկացվում են ասված իմաստով: Ուրեմն փորձենք ավելի լավ պատկերացնել «ազգայինն» իր հերթին, «շարժումն» ու «կազմակերպությունն» էլ իրենց հերթին:

ԱԶԳԱՅԻՆ ՇԱՐՇՈՒՄ

ԻՆՉՈՒՒ ԱԶԳԱՅԻՆ

Իսկ եթե ոչ ազգային, ապա ի՞նչ: Որոնք են այն այլընտրանքային տարբերակները, որոնցից մենք նախընտրում ենք ազգայինը: Նայելով կուսակցությունների և նրանց հռչակած գաղափարախոսությունների բազմազանությանը, կարելի է կարծել, որ այլընտրանքի դաշտն էլ է մեծ: Սակայն, եթե նայենք դրանց խորքային էությանը, ապա կարող ենք խոսել անհատների և կազմակերպությունների քաղաքական վարքագիծը որոշող միայն երեք շարժառիթների մասին:

Այսօրվա աշխարհում ընդունված է, որ հիմնական շարժառիթը **սեփական նյութական շահերն են**: Դրանք հավասարապես հիմնական են համարվում ինչպես արևմտյան ժողովրդավար կոչվող, այնպես էլ երրորդ աշխարհի կիսաբռնատիրական երկրներում: Ենթադրվում է, որ նյութական նպատակներն են առաջնորդում թե՛ հեղափոխականներին, թե՛ պահպանողականներին: Դրանց վրա են կառուցված լիբերալիզմը, սոցիալիզմը և բոլոր հիմնական քաղաքական գաղափարախոսությունները, նաև աշխարհաքաղաքական և այլ տեսությունները: Սրանք բոլորը միաժամանակ և գլխավորապես նաև տնտեսական են: Նյութական շահերի վրա հիմնված հակասությունների պայթյալն ընկալվում է որպես առաջնային և հավերժական պատճառ հանրային բոլոր երևույթների համար:

Առաջին հայացքից թվում է, թե ոչ մի ընդհանուր բան չկա իշխող և հարստահարող փոքրա-

մասնության և իր շահերը մի կերպ պաշտպանել փորձող շահագործված մեծամասնության միջև: Բայց իրականում նրանց միավորում են շահադիտական նպատակները. մեկինը՝ արդար, մյուսինը՝ անարդար, նաև նյութապաշտությունը՝ մեկինը՝ չափավոր, մյուսինը՝ ազախ: Եվ քանի դեռ շարունակվում է մրցույթը հանուն նյութի, միշտ էլ կլինեն դրանում հաղթողներ ու պարտվողներ, հարուստներ ու աղքատներ, իշխողներ ու ծառաներ:

Հայաստանն էլ բացառություն չէ: Գլխավորապես, իսկ հաճախ բացառապես սեփական նյութական շահերն են հետապնդում իշխանության վերին հարկը զբաղեցրածները, նրանց կողքին կանգնած սատարողներն ու իշխանության իրենց հերթին սպասողները, դրանց բոլորին քշել ցանկացող ընդդիմադիրները: Փաստորեն գրեթե բոլոր քաղաքական ուժերը: Ժողովուրդն էլ է հիմնականում նյութականով առաջնորդվում՝ թե՛ նրա այն հատվածը, որը պայքարելով փորձում է բարելավել իր նյութական վիճակը, թե՛ մյուսը, որ նախընտրում է համակերպվել, որ ավելի չվատացնի եղած վիճակը:

Սակայն, նյութականից բացի, մեր հասարակության քաղաքական վարքագիծը զգալի չափով որոշվում է նաև երկու այլ, միգուցե ավելի էական գործոններով: Ի դեպ, մենք ստիպված եղանք միավորել սոցիալական արդարության ձգտող ընչազուրկներին և նրանց անկուշտ իշխողներին, երկուսին էլ պայմանականորեն կոչեցինք նյութապաշտ, որպեսզի հանրության

հատվածների նյութական շահերով պայմանավորված քաղաքական վարքագիծը տարանջատենք մյուս երկու գործոններից:

Արտաքին ազդեցությունն այդ գործոններից

մեկն է: Այն զգալի չափերի է հասնում թերարժեքության բարդույթ ունեցող հասարակություններում: Բազմաթիվ մտավորականներ մեր երկիրը դասում են երրորդ աշխարհի երկրների թվին, որը, նրանց կարծիքով, հետամնաց է, հեռու է, ասենք, ժողովրդավարության և մարդու իրավունքների եվրոպական չափանիշներից: Սա հայ հասարակության մեջ արտաքին ազդեցությունն ձևավորող հիմնական գործոնն է: Կա նաև երկրորդը, որը մի քիչ ավելի թույլ է և կապված է Հայաստանի անպաշտպանության բարդույթի և խորհրդային կարոտախտի հետ: Սա էլ մեծացնում է հզոր և ավանդական դաշնակցի՝ Ռուսաստանի, թուլացող ազդեցությունը:

Բազմաթիվ կազմակերպություններ, անհատ քաղաքացիներ և պետական պաշտոնյաներ, գիտակցաբար կամ անգիտակցաբար, երբեմն ի պաշտոնե, վերածվում են օտար կենտրոնների ազդեցության գործակալների: Նրանք դա անում են միանգամայն կամավոր, որովհետև ենթարկվում են զգալի գաղափարախոսական ազդեցության: Սակայն պակաս կարևոր չէ ֆինանսական, քաղաքական, հատուկ և այլ ազդեցության լծակների օգտագործումը, որը ջնջում է սեփական համոզմունքներին և օտար շահերին ծառայելու սահմանը: Իրապես դժվար է որոշել, թե այսինչ իրավապաշտպանը իրավապաշտպան է դարձել իր համոզմունքներով և հետո են նրան դրամաշնորհներ տրամադրվել, թե նա պարզապես իմանալով, որ այդ աշխատանքը լավ է վարձատրվում, դարձել է իրավապաշտպան: Բայց ակնհայտ է, որ որոշակի արժեքների ներմուծումը մեր, հատկապես երիտասարդության, մտածելակերպի մեջ շռայլորեն ֆինանսավորվում է, և այսպես է ոչ միայն Հայաստանում:

Հայաստանում հաճախ քաղաքական ուժերի և ազդեցիկ գործիչների վարքագծում նշված երկու գործոնները՝ նյութապաշտ շահը և արտաքին ազդեցությունը, միաժամանակ են գերակայում: Նրանք սեփական շահերը կարևորելով հանդերձ, որպես կանոն, գիտակցում են արտաքին ուժերի հզորությունը և իրենց կախվածությունը դրանցից: Պատահական չէ, որ քաղաքական գործիչները Հայաստանում փորձում են ընդօրինակել արևմտյան խոսելաոճը, համեմատվում են զարգացած երկրների կամ եվրոպական չափանիշների հետ:

Իհարկե, իշխող վերնախավը նախընտրում է ավելի անկախ լինելը, բացառապես սեփական նյութական շահերով առաջնորդվելը, բայց դա նրանց հազվադեպ է թույլ տրվում: Իշխանության հավակնող ուժերը նույնպես կնախընտրեն ազատ լինել արտաքին պարտավորություններ

րից: Սակայն, երբ բացակայում է ժողովրդական աջակցությունը և ազգային գաղափարական հիմքը, քաղաքական ուժերի մեծ մասը, դիմադիր թե ընդդիմադիր, պատրաստակամորեն ձգտում է սպասարկել օտար շահերը Հայաստանում, արտաքին աջակցություն ակնկալելով ներքաղաքական պայքարում:

Ազգային պատասխանատվությունը երրորդ գործոնն է:

Այն առկա է ազգային քիչ թե շատ բարձր ինքնագիտակցությամբ օժտված հասարակություններում: Հայ հասարակությունն անկասկած այդպիսին է, հատկապես եթե մեզ համեմատենք եվրոպացիների, ամերիկացիների կամ նույնիսկ ռուսների հետ: Գրեթե բոլորս այս կամ այն չափով գիտակցում ենք մեր պատկանելությունը մի մեծ ընտանիքի, որ կոչվում է հայ ազգ, աշխատում ենք չվնասել նրան, հնարավորության սահմաններում օգնել և նույնիսկ պատրաստ ենք որոշ զոհողությունների հանուն նրա անվտանգության, ազատության և երջանկության: Դա ակներև է պատմության հատկապես շրջադարձային, հեղափոխական պահերին, երբ ազգովի մտածում ենք և ազգովի գործում: Իսկ ահա սովորական պայմաններում այդպես չէ: Մարդկանց հաճախ թվում է կամ նրանք ուզում են հավատալ, թե չեն վնասում: Իսկ երբ գիտակցում են, որ վնասում են, ապա փորձում են ինչ-որ կերպ արդարանալ և իրենք իրենց համոզել, թե, այնուամենայնիվ, չեն վնասում, կամ իրենք չէ, որ վնասում են, կամ բոլորն են այդպես անում, կամ ուրիշներն ավելի են վնասում:

Քաղաքականությունն է համարվում այն տեղը, որտեղ պետք է ընդունվեն և գործադրվեն ազգային որոշումները: Գործիչներն ու կուսակցությունները, զոնե խոսքով, պարտավոր են ներկայացնել, թե իբր առաջնորդվում են ազգային շահով: Սակայն մրցակցությունը հանուն իշխանության, այն էլ հզոր արտաքին ազդեցությունների պայմաններում, անհուսալիորեն հետին պլան է շարտում քաղաքական գործունեության ազգային հիմնավորումները:

Իսկապես ազգային նպատակներ հետապնդող երկու ուժեր անհնար է, որ մրցակցեն: Նրանք կարող են միայն համագործակցել: Մրցակցությամբ, այն էլ հանուն իշխանության և հարստության ընթացող պայքարով, բնութագրվում են միայն խմբակային նյութական շահեր հետապնդող ուժերի փոխհարաբերությունները: Այդ պատճառով էլ ազգային շահի մասին քաղաքական խոսակցությունները, որպես կանոն, կեղծ դատարկաբանություններ են:

Այնուամենայնիվ, ազգային գործոնը միշտ առկա է: Մեզ ծանոթ են պատմական տարբեր ժամանակահատվածներ, երբ ազգային գործոնը դառնում է տիրապետող: Այդ օրերին ձևավորվում է ազգային որևէ խնդրի լուծմանն ուղղված հզոր և միասնական կամք: Նման պահերին խմբակային, նյութական շահերը, եթե անգամ

բոլորովին չեն մոռացվում, ապա հայտնվում են հետին պլանում: Այլ ժամանակներում թերևս հետին պլան է մղվում ազգային գործոնը: Սակայն այն երբեք չի դադարում գոյություն ունենալ:

Այսպիսով նյութապաշտությունը, արտաքին ազդեցությունը և ազգային ինքնագիտակցությունը հայկական իրականության մեջ գործող անհատների և կազմակերպությունների վարքը պայմանավորող հիմնական գործոններն են: Տարբեր ուժերի մոտ դրանք տարբեր չափով են դրսևորվում: Եթե նյութապաշտության մեղադրանքն ավելի շատ հնչում է իշխանությունների հասցեին, ապա ընդդիմադիրներն ավելի շատ քննադատվում են Արևմուտքի ազդեցության ներքո գտնվելու համար: Իսկ ազգային ուժերը թվում է, թե քաղաքական դաշտից բացակայում են:

Իրականում ազգային գործոնը նախ առկա է իբրև զսպաշապիկ: Որքան էլ գործիչները նյութապաշտ և օտարահաճ լինեն, նրանք միշտ գիտակցում են ազգային գործոնի առկայությունը և զգուշանում են ազգային զայրույթի թիրախ դառնալուց:

Երբեմն ազգային գործոնը նաև քաղաքական դրսևորումներ է ունենում, որովհետև ազգային փաստարկները միշտ էլ արդյունավետ են կեղծ դեմոկրատական փաստարկների համեմատ, իսկ նյութապաշտությունն ընդհանրապես պետք է քողարկել:

Ազգային գործոնը մշտապես առկա է նաև որպես միտք: Իսկական հայ մտավորականները միշտ էլ վերաիմաստավորում են հայության անցած և անցնելիք ուղին:

Վերջապես ազգային գործոնն առկա է որպես ներուժ, որը վճռական պահերին ունակ է հզոր դրսևորումների: Երբ մենք ասում ենք ազգային ուժ կամ շարժում կամ կազմակերպություն, ապա նկատի ունենք հենց այս ներուժի կազմակերպումը:

ԻՆՉՈՒՒ ԾԱՐԺՈՒՄ

Ամփոփապես հարց է առաջանում, թե ինչպե՞ս պետք է կազմակերպել ազգային ներուժը: Սակայն սա ճշգրիտ հարցադրում չէ: Ավելի ճշգրիտ են հնչում այլ բնույթի հարցադրումներ. ուզո՞ւմ ենք, արդյոք անձամբ մասնակցել ազգային գործընթացներին, թե՞ դրա անհրաժեշտությունը չենք տեսնում: Եթե մասնակցում ենք, ապա ինչպե՞ս, ի՞նչ չափով, ո՞ր ճակատում: Յուրաքանչյուրս ի՞նչ պատասխանատվություն է պատրաստ ստանձնել այդ գործընթացներում:

Այսօր Հայաստանում գործում են բազմաթիվ անհատներ և կազմակերպություններ, որոնք հայկական իրականության մեջ իրավացիորեն տեսնում են բազում չլուծված հիմնախնդիրներ, տարաբնույթ սպառնալիքներ, հրատապ քայ-

լերի անհրաժեշտություն: Այս ամենը գնահատելիս, նրանք հաճախ եզրակացնում են, որ եթե հենց հիմա անհրաժեշտ քայլերը չձեռնարկվեն, ապա Հայաստանն ու հայ ժողովուրդը շուտով կկործանվեն, և դրանից խուսափելու համար անհրաժեշտ է ազգային փրկության ծրագիր: Մյուս կողմից նրանք չեն տեսնում այն կազմակերպված ուժը, որը կարող է դիմակայել այդ վտանգներին և իրագործել ազգային փրկության ծրագիրը: Փորձում են իրենք ստանձնել կազմակերպչի դերը: Այս դեպքում մենք չենք խոսում այն գործիչների մասին, որոնք «ազգի փրկությունը» դարձրել են քաղաքական գործելաճ: Ոչ, մենք նկատի ունենք իսկապես մտահոգ մարդկանց, մտավորականների, որոնք առաջնորդվում են ազգային պատասխանատվության զգացումով, անկեղծորեն համոզված են, որ փրկության հրատապ և համազգային ծրագիրն անհրաժեշտություն է և փորձում են կազմակերպել ազգային ներուժն այդպիսի մի ծրագիր ձևակերպելու և իրագործելու համար:

Սակայն առավելագույնը, որ մարդ կարող է անել, դա խումբ առ խումբ միավորվելն է, զանազան միություններ, կազմակերպություններ, կուսակցություններ ստեղծելը: Շատերն են դա անում: Մեր նշած գործիչների համար բնութագրական է այն, որ «ազգափրկիչ առաքելության» ծավալների համեմատ, իրենց կազմակերպության ձևը և չափը նրանց շատ նեղ է թվում: Կարճ ժամկետում հնարավորինս շատ անդամներ, նաև արդեն գործող կազմակերպություններ միավորելու նպատակով, նախաձեռնողները նախ հրաժարվում են կազմակերպության խիստ շրջանակներից և վանող սահմանափակումներից, և ապա հայտարարում են նրա վերկուսակցական և համազգային բնույթի մասին: Հաճախ հենց նման կազմակերպություններն են անվանվում «շարժում»:

Սակայն ստեղծված այդ «շարժումները» ո՛չ իրենց ծավալներով, և ո՛չ էլ գործունեության առանձնահատկություններով չեն տարբերվում սովորական կազմակերպություններից: Դրանք կարող են լինել մեծ ու փոքր, սակայն համազգային տարողություն երբեք չեն ունենա՝ ո՛չ թվաքանակի առումով, և ո՛չ էլ նպատակների անառարկելիության: Այսպիսով ձախողվում են հաջորդական «ազգային շտապ փրկության առաքելությունները», ևս մեկ անգամ հաստատելով, որ ազգ կազմակերպելը չափազանցված հավակնոտություն է, նույնիսկ եթե այն դրսևորում են հոգևոր, մտավոր և կամային որակներով օժտված անհատները կամ խմբերը:

Իսկ ո՞րն է այդ դեպքում իրական շարժումը և ինչո՞վ է այն տարբերվում կազմակերպություններից, այդ թվում նաև՝ կուսակցություններից:

Մեզ լավ ծանոթ է Ղարաբաղյան շարժումը, որն ուներ մասնակիցներ, բայց ոչ անդամներ:

Նրանք իրենք էին որոշում իրենց մասնակցության ձևը և չափը, որը տատանվում էր մի քանի հանրահավաքից մինչև պատերազմի երեք տարիները: Մասնակիցներից ոմանք նվիր-յալներ էին և այդպիսին էլ մնացին, մյուսներն օգտագործեցին այն անձնական օգուտներ ակնկալելով: Շարժման ղեկավարությունն ըն-տրված չէր և նրա իշխանությունը հիմնված էր հեղինակության վրա: Դրա աստիճանական կորուստը հանգեցրեց շարժման կուսակ-ցականացմանը: Շարժումն իր ներսում ուներ բազմաթիվ կազմակերպական միավորներ, ավե-լի ուշ նաև՝ կուսակցություններ, որոնք տարբեր առաջնահերթություններ ունենալով հանդերձ, ընդունում էին Ղարաբաղյան խնդրի համազ-գային բնույթը:

Լինում են նաև բոլորովին այլ տեսակի շար-ժումներ՝ օլիմպիական, հիպպիական, կոոպե-րատիվ, հակազլոբալիստական և այլն: Մրանց բոլորին հատուկ է գաղափարական միասնու-թյունը, նույնիսկ երբ առկա են տարբեր հոսանք-ներ, ինչպես նաև կազմակերպական ապակենտ-րոնացումը, նույնիսկ երբ կա կենտրոնական մարմին, ինչպես, օրինակ Միջազգային օլիմ-պիական կոմիտեն: Քաղաքական շարժումները բացառություն չեն կազմում: Այսինքն՝ ազգային փրկության համար անհրաժեշտ է ոչ թե այդ անունով կոմիտե ստեղծել, այլ հայտնաբերել այն գաղափարը, որը մեզ կառաջնորդի դեպի փրկություն: Ընդ որում, անհրաժեշտ է, որ այդ գաղափարը միաժամանակ շատերը հայտնա-բերեն և իրենց հնարավորությունների սահման-ներում այդ ուղղությամբ քայլ կատարեն:

Գաղափար հայտնաբերելը, սակայն, էլ ավե-լի դժվար գործ է: Ավելի հեշտ է թվում նոր գա-ղափար ստեղծելը, ինչը և շատերը փորձում են անել: Սակայն նոր գաղափար ծնելու ուղղու-թյամբ թափված ջանքերը նույնքան անհմատ են, որքան շարժում ստեղծելու փորձերը: Իսկ ո՞րն է գաղափարը հայտնաբերելու և նոր գաղափար ձևակերպելու տարբերությունը:

Բանը նրանումն է, որ յուրաքանչյուր գործող անձ, ինքն է որոշում իր առաքելությունը, նպա-տակը: Բացառություն չէ նաև հայ ժողովուրդը, որը թեև շատ բազմանդամ հավաքականություն է, բայց, միևնույնն է, իր անելիքի միակ որոշողն է: Այս դեպքում ավելի ընդունելի են ազգ, ազգի կամք, ազգային ծրագիր ձևակերպումները: Օրինակ, ո՞վ ծնեց «Ղարաբաղը մերն է» գաղա-փար-ծրագիրը: Այն միշտ կար, բոլորս չգիտեինք այդ մասին, բայց կային այդ գաղափարի պահապանները: Ոչ թե ինչ-որ մեկը որոշեց, որ Ղարաբաղը մերն է և իրագործեց, այլ այն մերն էր և ազատագրվեց մեր կողմից, հենց որ պայ-մանները թույլ տվեցին: Ղարաբաղյան շարժման բոլոր մասնակիցները՝ շարքային միտինգավո-րից մինչև առաջնորդներ, կատարեցին նույն ընտրությունը: Բոլորը իրենց հարց տվեցին, թե

ո՞րն է հայ ժողովրդի ծրագիրն այսօր, այս հան-գամանքներում, և իրենք ինչպես են ուզում դրան մասնակցել: Բայց նույն այդ ծրագրի մեջ կար, ասենք, «Կարսը մերն է» կարգախոսը նույնպես, բայց այն չվերածվեց Կարսյան շարժման, որովհետև հանգամանքները թույլ չէին տալիս: Սակայն մի օր, այլ պայմաններում, Կարսյան շարժումը բոլորովին էլ բացառված չէ:

Այսինքն՝ պետք է ենթադրել, որ հայ ժող-վուրդը միշտ ունի ինչ-որ ծրագիր, որն առիթից առիթ իրականացնում է: Ազգն ապրում է իր կյան-քով և խնդիրն այստեղ նրան կառավարելը չէ, այլ այդ կյանքին մասնակցելը, շարժում ստեղ-ծելը չէ, այլ միշտ գոյություն ունեցող շարժմանը մասնակցելը: Այդ շարժումը կարող է ունենալ հանդարտ և արագընթաց փուլեր, տարբեր ժամանակներում տարբեր խնդիրներ կարող են առաջնահերթ դառնալ, երբեմն այն կարող է լճանալ կամ, պայմանների բերումով, հետքայլ արձանագրել: Այս պատճառով մենք շարժում ենք անվանում ոչ թե ամբողջ ազգային կյանքը, այլ միայն նրա բուռն դրսևորումները, զարթոնքի պահերը, կապելով այն որոշակի խնդիրների լուծման հետ:

Փաստորեն ազգային շարժումներն առանձին անհատների կամքից աննշան կախվածություն ունեն: Սակայն տարբեր անհատներ՝ նախածեռ-նողներ կամ նրանց հետևորդներ, ժամանակ առ ժամանակ, գնահատում են դրանք և սահմանում դրանից բխող իրենց անելիքները: Արդյունքում հենց այդ հավաքական գնահատականից, դրան հետևած գործողություններից է ծնվում շարժումը:

Այն ունենում է նախածեռնողներ, որոնք առ-աջինն են տեսնում արդի փուլի առաջնորդող գաղափարը և անելիքը: Սակայն նրանց տեսածը ոչինչ չի արժենա, եթե որոշ ժամանակ անց նույնը չտեսնեն շատերը, բոլորը, նույնիսկ նր-անք, որոնք դեմ են, բայց ընդունում են, որ այն առկա է: Միայն այդ դեպքում որևէ միտք կարող է վերածվել շարժման գաղափարի:

Ազգային շարժումն ունենում է առաջնորդ-ներ, որոնց ոչ ոք չի ընտրում: Նպատակաճանաչ և վճռական անձնավորությունները կամավոր են ստանձնում այդ պատասխանատվությունը: Առաջնորդելու իրավունքը նրանց տրվում է ինքնաբերաբար, երբ բազմանում են հետևորդ-ների շարքերը: Առաջնորդների իշխանությունը հիմնված է բացառապես հեղինակության և վստահության վրա:

Շարժման մասնակիցները կամավոր են: Նրանք իրենք են որոշում իրենց մասնակցության չափը, տեղը, բնույթը: Այդ մասնակցությունը կարող է լինել խորապես գիտակցված կամ հոսանքի մեջ հայտնվելու պատճառով: Շարժման մասնակից կարող են դառնալ նաև գործող կազմակերպությունները: Շարժման նպատակներից բխող այս կամ այն խնդիրը սպասարկելու համար կարող են ստեղծվել նո-

րերը, դրանք կարող են շատ կուռ կազմակերպվածություն ունենալ: Շարժումը բոլորովին էլ չի նշանակում հեղինակ կառույց: Ավելին՝ բոլոր շարժումներին հատուկ է որոշակի և մշտապես աճող կազմակերպվածություն, որն ունենում է ավելի ամուր միջուկ և նրա հետ այս կամ այն ամրությամբ կապված տարբեր օղակներ:

Համագրային շարժման որոշիչ հատկություններից է այն, որ նա մրցակիցներ չի ունենում: Նույնիսկ շարժման գաղափարների հակառակորդները ստիպված են լինում ընդունել այն փաստը, որ ժողովուրդն այս պահին հենց դրանք է իրագործում:

Անիմաստ են բոլոր այն ազգային քայլերը, որոնք չեն բխում մեզանից անկախ ընթացող ազգային շարժմանը մասնակցելու հրամայականից: Անիմաստ են նաև այն գործողությունները, որոնք ազգային շարժման վրա որևէ

ազդեցություն չեն թողնում՝ չեն արագացնում, չեն ընդարձակում այն, չեն վերափոխափոխում նրա նպատակները և խնդիրները:

Ասելով շարժում՝ մենք միշտ նկատի ենք ունենալու այն, ինչ որ հիմա ներկայացրինք, այլ ոչ թե «շարժում» անունով մի նոր կազմակերպություն, կամ կազմակերպությունների մի նոր միավորում: Այն չենք պատկերացնում առանց ժողովրդական համախմբված մասնակցության: Հնարավոր է, որ հայ ժողովրդի առջև ծառայած արդի խնդիրները պահանջում են ունենալ ազգային շարժման շատ ավելի կուռ կազմակերպություն: Կամ, միգուցե, բազմաթիվ մարտահրավերների առկայությունը պահանջում է ունենալ մասնագիտացված կազմակերպությունների ցանց: Բոլոր այս խնդիրները շարունակելու են քննարկել «Ազատագրումի» «Կազմակերպական օրակարգ» խորագրի ներքո:

ՄԱՍՈՒԼԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ

Էներգետիկ շանտաժ

«2006 թվականին մենք պետք է պատրաստ լինենք սատարելու մեր ընկերներին՝ Վրաստանի նախագահ Սահակաշվիլուն և Ուկրաինայի նախագահ Յուշչենկոյին, եթե նրանց վրա գործադրվող ճնշումը շարունակվի, ինչպես նաև հիշեցնենք նրանց՝ բարեփոխումները զարգացնելու անհրաժեշտության մասին՝ անկախ առաջացող դժվարություններից»: Այսպիսի հայտարարությամբ է հանդես եկել ԱՄՆ պետքարտուղարի օգնական Դեմիլ Ֆրիդը:

Այս խոսքերին հաջորդեց գազատարի պայթեցումը Մազդոկ-Թբիլիսի հատվածում, ինչն էներգետիկ ճգնաժամ առաջացրեց Վրաստանում: Հայաստանը դրանից խուսափեց գազի կուտակված պաշարներ ունենալու շնորհիվ, սակայն ստիպված եղավ կանգնեցնել Հրազդանի ՊՇԷԿ-ի 5-րդ բլոկի աշխատանքը, որի հետևանքով դադարեցվեց էլեկտրաէներգիայի արտահանումը Վրաստան, էլ ավելի սրելով վերջինիս ճգնաժամը:

Այդ օրերին BBC-ն տեղեկացնում էր, որ Ռուսաստանն ավելացրել է Ադրբեյջանի գազամատակարարման ծավալները, որպեսզի Վրաստանն օգտվի հավելյալ գազից: Դա կնշանակեր, որ գազամուղը պայթեցվել է ի վնաս Հայաստանի: Սակայն, ինչպես պարզվեց, այդ ծավալները բավականացնում էին միայն Վրաստանի կենսապահովման հիմնարկներին: Ի տարբերություն Վրաստանի իշխանությունների, որոնք պայթեցումը համարեցին քաղաքական շանտաժի նոր դրսևորում, Հայաստանը որևէ անհանգստության նշան չդրսևորեց, վթարի կապակցությամբ կարծես հանդգնած

լինելով, որ այն վերացվելու է նախքան Հայաստանում գազի պաշարի սպառումը:

Այնուամենայնիվ, գազի գնի թանկացման սպառնալիքը պահպանվում է և զուգահեռաբար շարունակվում է այլընտրանքային աղբյուրի փնտրտույթը: Հայաստանը կարևորում է Իրանի հետ փոխշահավետ համագործակցության զարգացումը, մասնավորապես Իրան-Հայաստան գազամուղի կառուցումը: Այս մասին մի անգամ էլ հայտարարեց ՀՀ արտգործնախարար Վարդան Օսկանյանը: Վերջինս չի բացառել նաև, որ Հայաստանը, այնուամենայնիվ, կհաջողի Ռուսաստանի հետ տարվող «գազային բանակցություններում»:

Հակառուսական հիստերիա՝ նաև Հայաստանում

«ՌԴ վարքագիծը դժվար է այլ կերպ որոկել, քան ՀՀ հետ փոխհարաբերությունների ռազմավարական նշանակալիությունը միակողմանիորեն վերանայելու քաղաքականություն՝ կարևորության ավելի ցածր մակարդակ տեղափոխելու անթաքույց միտումով», - վերջերս հայտարարեց Խոսրով Հարությունյանը: Գազի սակագների բարձրացման հետ կապված իրարանցումը հնարավորություն է տալիս Արևմուտքի աչքը ստնել ուզող քաղաքական գործիչներին հանդես գալ հակառուսական հայտարարություններով: Կարծես Ռուսաստանին դա չի մտահոգում կամ նրա ուզածը հենց դա է:

Իրան-Հայաստան,

«Կոմերսանտ» թերթի տեղեկացմամբ, Մոսկվան Հայաստանին վերջ-

նագիր է ներկայացրել. կամ գազի գինը բարձրացվում է մինչև 110 դոլար, կամ Հայաստանը «Գազարոմին» է փոխանցում իր գազային ենթակառուցվածքները՝ ևս մեկ տարի գազն էժամ գնով ստանալու դիմաց: Իսկ Ռ. Քոչարյանն ընդունել է վերջնագիրն ու պատրաստ է ռուսական կողմին փոխանցել Իրան-Հայաստան կառուցվող գազատարի բաժնետոմսերի 45 տոկոսը: Դա հերքել է ՀՀ նախագահի մամուլ խոսնակ Վիկտոր Սողոմոնյանը, ասելով, որ բաժնետոմսերի 45 տոկոսը ռուսական կողմին առաջարկելու մասին լուրերը չեն համապատասխանում իրականությանը:

Տեսնենք: Ընդհանուր տպավորություն է ձևավորվում առ այն, որ Հայաստանի էներգահամակարգն աստիճանաբար փոխանցվում է Իրանին: Արևմուտքն այդպիսով ուզում է Հայաստանին ազատել ռուսական կախվածությունից: Նրանք նույնիսկ քննարկում են նոր ատոմակայան կառուցելու հնարավորությունը: Ռուսաստանն ինքն էլ դեմ չէ գազի ստացմանը Իրանից: Այդ գազով, միևնույն է, աշխատելու են իրեն պատկանող էլեկտրակայանները:

Իրանի ատոմային հեռանկարը

Իրանը վերսկսեց իր ատոմային ծրագրի ուղղությամբ ընթացող աշխատանքները, ինչը շատ զայրացրեց նրա հետ բանակցող Եվրոմիությանը: Վերջիններս ԱՄՆ-ի հետ միասին սպառնում է հարցը փոխանցել ՄԱԿ անվտանգության խորհուրդ: Սա կարող է հանգեցնել Իրանի դեմ պատժամիջոցների կիրառմանը:

Պաշտոնական թեհրանը մի քանի անգամ զգուշացրել է շահախնդիր միջազգային ուժերին, որ Իրանի

ԱԶԱՏԱԳՐՈՒՄ

ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆԻ ՄՇՏԱԿԱՆ ԸՆԹԵՐՑՈՂՆԵՐԻ ԱԿՈՒՄԲ

Հարգելի ընթերցողներ,

«Ազատագրում»-ը լույս է տեսնելու նախ անսեկան, ապա երկշաբաթյա պարբերականությանը: Այն կրպակներում չի վաճառվելու, սակայն անվճար էլ չի տարածվելու: Առաջին համարներին ծանոթանալուց հետո, կարող եք անդամակցել նրա մշտական ընթերցողների այն ակումբին, որը գործում է նաև ձեր բնակավայրում: Ակումբի միջոցով կարող եք բաժանորդագրվել «Ազատագրում» պարբերականին: Այն կհոգա, որպեսզի դուք, առանց ուշացումների, ստանաք թերթի հերթական համարները և հնարավորություն ունենաք մասնակցելու զանազան բովանդակային քննարկումների: Իսկ ձեր անդամական վճարումները մասամբ կհոգան տպագրության ծախսերը:

միջուկային ծրագրի հարցը ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդին ներկայացնելն իրավական որևէ հիմք չունի: ՄԱԳԱՏԷ-ում Իրանի ներկայացուցիչ Ալի Աքբար Սուլթանի վերջնագիր է ներկայացրել, թե ծրագրին առնչվող թղթապանակը ՄԱԿ-ին հանձնելու դեպքում, իր երկիրն անհապաղ դադարեցնելու է համագործակցությունը ՄԱԳԱՏԷ-ի հետ: Ատոմային էներգետիկան աշխարհում վերահսկող այդ կազմակերպությունը դեռ վերջնական որոշում չի կայացրել:

Կասկածից վեր է, որ ենթադրվող պատժամիջոցներն օգտագործելով ԱՄՆ-ը փորձելու է օրինականացնել Իրանը կատարելապես մեկուսացնելու իր ծրագիրը: Սակայն առանց Չինաստանի և Ռուսաստանի դիմադրությունը հաղթահարելու, ինչպես նաև քաղաքականության միասնականությունն ապահովելու, Իրանի միջուկային օբյեկտներին նպատակային հարվածներ հասցնելու վաշինգտոնի հայտարարությունները ոչ այլ ինչ են, քան փակուղուց դուրս գալու ապարդյուն փորձեր, որոնք ի չիք են դառնում իրանական կողմի հաշվենկատ հակաքայլերով: Իրանին չի վախեցրել նույնիսկ Ֆրանսիայի նախագահ ժակ Շիրակի միջուկային հարվածի սպառնալիքը «ահաբեկչական միջոցներ ձեռնարկող կամ զանգվածային բնաջնջման զինատեսակների օգտագործման մտադրություն ունեցող» պետությունների ղեկավարներին:

Իրանի Մեջլիսի նախագահ Ղուլամալի Հադդադ Ադիլը ժակ Շիրակի հայտարարությունը որակում է «ամոթալի», ապա և ավելացնում. «Ֆրանսիայի ժողովուրդը պետք է ամաչի, որ երկրի նախագահը միջուկային զենք օգտագործելու համար առ այսօր

առիթ է փնտրում»:

Նույն ժամանակ Իսրայելի պաշտպանության նախարար Շաուլ Մոֆազը նշել է, որ Իրանի նախագահն աղետի է տանում իր ժողովրդին, ապա և ավելացրել. «Ահմադինեժադը պատմագիտական աշխատություններ թող կարդա և ծանոթանա այն բռնակալների ճակատագրին, որոնք հետապնդում էին հրեաներին ոչնչացնելու նպատակներ»: Ի պատասխան դրա՝ Իրանի արտգործնախարարության խոսնակը նշել է, որ Իսրայելն Իրանի վրա հարձակվելու կարողություն չունի, այդպիսի փորձը նրա համար ճակատագրական սխալ կլինի և կունենա կործանարար հետևանքներ:

Փաստորեն տարածաշրջանում քաղաքական նախաձեռնության հետ Իրանին է անցնում նաև առաջամարտիկի դերը և նախադրյալներ ստեղծում, որ նա արժանանա տարածաշրջանում առանց այդ էլ ԱՄՆ-ի դեմ տրամադրված ժողովուրդների համակրանքին ակնհայտ է:

«Համասի» անակնկալ հաղթանակը խառնում է Միջին Արևելքում բոլորի խաղաթղթերը

Մինչ Իրանը շարունակում է հակաիսրայելական և հակաարևմտյան վստահ քայլերը նրա գաղափարակից «Համասը» հաղթում է Պաղեստինի ընտրություններում: Մինչ այդ իշխող «Ֆաթի» կուսակցությունը, նախնական տվյալներով, ստացավ ընդամենը 43 տեղ պաղեստինյան ինքնավարության 132 հոգանոց խորհրդարանում, մինչդեռ «Համասը»՝ 76 պոռ: Պաղեստինցի ժողովուրդը, որի ընտրողների 77 տոկոսը մասնակցեց քվեարկութ-

յուններին, ձայն տվեց ոչ միայն հօգուտ «Համասի», այլև ընդդեմ իշխանությունների կողում պացվածության և չափավորականության:

Միջազգային վերլուծաբաններն արդեն հռետորական հարց են տալիս Միացյալ Նահանգների նախագահին, թե Միջին Արևելքի երկրներում ժողովրդավարություն հորդորելիս, ակնկալում էր այդպիսի արդյունք: Պաղեստինում անցկացված խորհրդարանական ընտրություններն անկասկած ժողովրդավարական սկզբունքով են անցկացվել:

Հիմա արևմտյան մայրաքաղաքներում չգիտեն ինչպես վարվել օրինական ընտրված Պաղեստինի կառավարության հետ, որը նույն ինքը՝ Իսրայելի վերացմանը ձգտող և ահաբեկիչ որակված «Համաս» կազմակերպությունն է: Արդեն կիրառվող ֆինանսական պատժամիջոցները ակնհայտորեն անօգուտ են: Իսկ հետաքրքիր է, թե նույն այդ Արևմուտքն ի՞նչ է անելու վաղը, երբ Լիբանանում իշխանության գա Իրանի մեկ այլ գործընկեր կազմակերպություն՝ «Հեզբոլան»:

Բոյուսելում հայերին վախեցնում են մահմեդականներով

Բոյուսելում հրատարակվող թերթից մեկը փորձում է բացասական գույներով ներկայացնել մահմեդականությունը: Որպես օրինակ բերվում են Եվրոպայի այդ մայրաքաղաքի խորհուրդում մեծ թիվ կազմող մահմեդականները, որոնք իբր ուզում են քանդել Հայոց ցեղասպանության հուշարձանը: Թերթը դա համարում է հակաքրիստոնյա քայլ, այնինչ դրա նախաձեռնողները նույն խորհրդի երկու թուրք պատգամավորներն են:

ԾԵԾԸ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑ ՉԷ, ԱՅԼ ԸՆՏԱՆԻՔԸ ՔԱՆԴԵԼՈՒ ԱՌԻԹ

12-ամյա ժամնա 2-ը հայրական ծեծից հետո փախել է տնից ու ապաստանել Հայ օգնության ֆոնդի «Երեխաների ընդունման, կողմնորոշման կենտրոնում»: Կարճ ժամանակ անց հայրն ու աղջիկը հաշտվել են, և երեխան իր կամքով վերադարձել է տուն, բայց որոշ ժամանակ անց Վարուժան 2-ը հայտնվել է մեղադրյալի աթոռին և առաջին ատյանի դատարանի կողմից դատապարտվել երեք տարվա ազատազրկման:

Իսկ «Հայկական ժամանակի» թղթակցի կարծիքով, այս փաստը կարող է ուսանելի լինել շատ հայ ծնողների համար, որոնք զավակներին համարում են իրենց սեփականությունը և նրանց հետ վարվում են այնպես, ինչպես խելքներին կփչի: Միանգամայն համոզված, որ 12 տարեկան երեխային ծեծողի տեղը բանտն է, լրագրողը, այնուամենայնիվ, թերթի էջերում նրան հասկանալու փորձ է անում: Բայց ավաղ...

Իհարկե, ցավալի է, որ Վարուժանն իր համար ճակատագրական սխալ է թույլ տվել, ամուսնանալով մի օտար և, ըստ ամենայնի, անբարո կնոջ հետ, որը լքել է ամուսնուն և երեխային: Ափսոս, որ դստերը միայնակ դաստիարակելիս, նա աչքի առաջ միշտ ունեցել է նախկին կնոջ կերպարը և նրանից փոխանցված վատ գեներ է փնտրել հասունացման տարիք մտնող երեխայի մեջ: Հասկանալի է, որ հոգատար, բայց բազմազբաղ հայրը ոչ կարող էր մորը փոխարինել, ոչ էլ մանկավարժական ժամանակակից մեթոդներ կիրառել, ու ստիպված դիմել է խստությունների ու նաև ծեծի: Ընդ որում, դրա համար պատճառներ են եղել. երեխան սկսել է սուտ խոսել, վատ սովորել, հարազատներից փող գողանալ, հաճախակի բացակայել տնից և այլն:

Սակայն (թող Վարուժանը մեզ ների) ազգային իմաստով ավելի մեծ ողբերգություն է այն, որ մեզանում արդեն հայտնվել են մարդիկ, այդ թվում լրագրողներ, ովքեր բնական ու նաև ցանկալի են համարում, որ պետությունը քիթը խոթի ծնողների և երեխաների փոխհարաբերությունների մեջ: Հայտնվել են նաև օրենքներ և դրանք հնագանդորեն գործադրող իրավաբաններ, որոնց տեսանկյունից երեխան այլևս իր ծնողի զավակը չէ, այլ ընդամենը «նրանից նյութական և այլ կախվածության մեջ գտնվող անձ», որը պետական պաշտպանության կարիք է զգում: Եթե սրան ավելացնենք լրագրողի այն համոզմունքը, թե այս իմաստով հայ ծնողները միմյանցից շատ չեն տարբերվում՝ երեխա ծեծող են և դատվելու արժանի, ուրեմն պետք է ենթադրել, որ մեր օրենքի պահապանների առջև գործունեության լայն դաշտ է բացվել հայ ընտանիքները քանդելու ուղղությամբ:

Այսօր, եթե ձեր երեխան կտրել է ձեռքը և դուք նրան հիվանդանոց եք տարել, ապա պետք է պատրաստ լինեք, որ տուն վերադառնալուն պես,

ձեր դուռը թակելու է ոստիկանը և կասկածամիտ հարցեր ուղղելով, բացատրություն է պահանջելու դեպքի առնչությամբ: Կարելի է կարծել, թե ոստիկանն ու դատախազը, «երեխայի իրավունքները» շահարկող գրանտակեր կազմակերպությունները կամ նրանց օտար տերերն ավելի են մտահոգ այս կամ այն երեխայի ապագայով, քան նրա ծնողները:

Երբ առաջին անգամ լսում ես «երեխայի իրավունքներ» արտահայտությունը, թվում է, թե խոսքը գնում է հայերիս համար ամենաթանկագին էակների հանդեպ պետության ունեցած պարտավորությունների մասին, ինչպիսին են, ասենք, անվճար կրթությունը, առողջապահությունը կամ ամառային հանգիստը: Պարզվում է, որ ոչ: Դա առաջին հերթին ծնողին, ապա սեփական ազգային ինքնությանը հակադրվելու երեխայի իրավունքն է: Նրան ասում են՝ «դիմիր ոստիկանին, եթե ծնողը ապտակում է քեզ, և խոնարհաբար մի ենթարկվիր նրան, մի վերլուծիր ապտակի պատճառը և մի ընդունիր սխալը, որովհետև սխալը ծնողը է, իսկ իրավունքը քո կողմն է, ոչ ոք չի կարող ոտնահարել ազատությունդ»: Սա են փորձում սրսկել մեր երեխաներին, սա են արդեն ամրագրել մեր օրենսդրության մեջ, և սրանով են ուզում քանդել մեր ազգային միջնաբերդը՝ ընտանիքը:

Իհարկե, կան անորակ ընտանիքներ, բայց բոլոր երեխաների համար ընտանիքը միշտ ավելի լավ է, քան պետական հոգատարության որևէ ձև: Երբեմն կարող են լինել բացառիկ հիվանդագին դեպքեր, երբ երեխան իսկապես ծնողից պաշտպանության կարիք ունենա: Սակայն այդպիսի ծնողի տեղը բանտը չէ, այլ հոգեբուժարանը, իսկ նման ծայրահեղություններն ընդհանրացնելը պարզապես անթույլատրելի է:

Հայ ընտանիքում ծնողը ոչ միայն իրավունք ունի, այլև պարտավոր է զավակներին դաստիարակել իր իմացած միջոցներով, այդ թվում նրան խստությամբ հեռու պահել սխալներից: Նույնիսկ եթե որոշ ծնողներ դա լավ չեն անում, ոչ մի լրագրող կամ իրավաբան բարոյական իրավունք չունի միջամտելու:

Ի դեպ հայերը կրտսեր արու զավակներին անվանում են «սեպուհ»: Հենց այդ արմատն է ընկած սեփականություն (սեպուհականություն) բառի հիմքում: Բայց եթե նույնիսկ համարենք, որ երեխան իր ծնողի սեփականությունը չէ, միևնույն է, նրա տեսակի շարունակությունն է, գրեթե ինքն է: Պապերից թոռներ ձգվող այս շղթան նույնպես կյանք է, և մի գուցե ավելի էական կյանք, քան անհատ մարդունն է: Անթույլատրելի է պաշտպանել դրա մի օղակը՝ կտրելով, փաստորեն սպանելով, շղթան: Քաղաքակիրթ կոչվող բազմաթիվ ժողովուրդներ սա վաղուց մոռացել են և կանգնել կործանման եզրին: Բայց մենք նրանցից փորձում ենք քաղաքակրթություն և ծնողների դատի տալ սովորել:

<p>«ԱԶԱՏԱԳՐՈՒՄ» ազգային քաղաքական պարբերական</p>	<p>ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ հասցեն՝ Երևան, Հանրապետության փող. նրբ. 31, հեռ.՝ 516168, 522128, էլ. հասցե՝ azatagrum@netsys.am</p>
--	---